

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> – Relatywnie duże zasoby gruntów rolnych – Dostęp do publicznego systemu doradztwa – Wzrost dochodów rolniczych – Dostęp do wsparcia zewnętrznego – Relatywnie wysoki poziom przygotowania zawodowego – Dostęp do kształcenia rolniczego i możliwości podnoszenia kwalifikacji – Rozwinięta infrastruktura drogowa – Wysoka jakość (atrakcyjność) życia na obszarach wiejskich – Stosunkowo młodzi rolnicy w Polsce oraz duża liczba rolników mająca szansę na sukcesję 	<ul style="list-style-type: none"> – Ubytki ziemi rolniczej – Zbyt mała dostępność ziemi. – Duża liczba małych gospodarstw rolnych o ograniczonych szansach na rozwój – Ograniczony dostęp do kapitału – Struktura wieku zarządzających gospodarstwami rolnymi – Nadwyżki siły roboczej w rolnictwie, ukryte bezrobocie – Niski poziom organizacji rynków rolnych i ograniczony dostęp do rynku dla małych i średnich gospodarstw – Relatywnie niski poziom przedsiębiorczości na obszarach wiejskich – Ograniczenia w dostępie do wiedzy i innowacji – Mało przyjazne otoczenie prawno-instytucjonalne związane z rozwojem pozarolniczej działalności gospodarczej

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> – Rozwój infrastruktury technicznej – Postępujące procesy koncentracji – Rozwój biogospodarki, gospodarki o obiegu zamkniętym i upowszechnienie się eko-innowacji – Nowe modele biznesu i organizacji rynku – Wzrost poziomu przedsiębiorczości rolniczej – Wzrost liczby MŚP działających na obszarach wiejskich – Upowszechnienie się Internetu w działalności gospodarczej oraz wymianie wiedzy – Rozwój ośrodków miejskich i powiązań z obszarami wiejskimi – Wzrost atrakcyjności obszarów wiejskich jako miejsca zamieszkania i aktywności zawodowej 	<ul style="list-style-type: none"> – Niekorzystne zmiany demograficzne, społeczne i zdrowotne – Rosnące dysproporcje w zakresie dostępu do infrastruktury technicznej i społecznej – Zmiany klimatu i uwarunkowań produkcyjnych przy niedostatecznym wykorzystaniu instrumentów zarządzania ryzykiem – Wzrost polaryzacji gospodarstw względem ich wielkości, przestrzennego rozmieszczenia oraz powiązań z rynkiem

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Mocne strony

Relatywnie duże zasoby gruntów rolnych

Polska dysponuje znacznym arealem gruntów rolnych użytkowanych rolniczo (UR)¹, co jest korzystne do rozwoju produkcji rolniczej. Łączna powierzchnia użytków rolnych w dobrej kulturze w Polsce w 2018 r. wynosiła 14,5 mln ha z czego 75,7% stanowiły grunty orne, a 21,7% trwałe użytki zielone. Powierzchnia upraw trwałych wyniosła ponad 350 tys. ha. Największa powierzchnia użytków rolnych znajdowała się w województwach: mazowieckim, wielkopolskim, lubelskim, kujawsko-pomorskim i podlaskim. Jednak w Polsce na przestrzeni ostatnich lat obserwuje się zmniejszanie powierzchni użytków rolnych stanowiących gospodarstwa rolne. W skali kraju ich ogólna powierzchnia w stosunku do stanu z 2010 r. zmniejszyła się o 5,4% (834 tys. ha) z 15,5 mln ha w 2010 r. do 14,7 mln ha w 2018 r. w największym stopniu zmniejszyła się powierzchnia tzw. nieużytków na UR o 1 144 tys. ha. z drugiej strony powierzchnia gruntów ornyczych zwiększyła się o 132 tys. ha, z kolei o mniej więcej podobną wielkość (134 tys. ha) zmniejszyła się powierzchnia trwałych użytków zielonych.

Dostęp do publicznego systemu doradztwa

Rozwinięty i dostępny system publicznego doradztwa rolniczego stanowi wartościowe wsparcie dla rolników, ułatwiające i usprawniające prowadzenie przez nich działalności rolniczej. Potrzeba rozwijania nowych funkcji rolnictwa, wynikających z wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju rolnictwa, stanowi jeden z ważniejszych obszarów działania instytucji doradczych. Ośrodki doradztwa rolniczego, obejmujące CDR, wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego i ich oddziały terenowe, mając znaczący potencjał organizacyjny, odgrywają istotną rolę w inicjowaniu, bądź wspieraniu wszelkich działań podejmowanych na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Stanowią one ważny element otoczenia instytucjonalnego rolnictwa (Parzonko, 2018). Pracownicy publicznych ośrodków doradztwa rolniczego wspierają producentów rolnych w prowadzeniu gospodarstw (doradztwo agrotechniczne, technologiczne, ekonomiczne), dostosowywaniu się do wymogów polityki rolnej, pozyskiwaniu zewnętrznego finansowania działalności bieżącej i inwestycyjnej, jak również pozyskiwaniu wiedzy o nowych rozwiązaniach i inicjatywach służących rozwojowi działalności rolniczej i pozarolniczej.

Natomiast zapotrzebowanie w zakresie doradztwa obejmuje przede wszystkim wsparcie w prawidłowej identyfikacji i uzyskaniu wsparcia finansowanego w ramach WPR, zwłaszcza w zakresie zmian technologicznych w gospodarstwach rolnych oraz nowych wyzwań środowiskowych (takich jak ocena zgodności gospodarstwa z normami czy zmniejszenie zanieczyszczenia azotanami ze źródeł rolniczych i zapobieganie dalszym zanieczyszczeniom).² Ocenia się, że w ostatnich latach ze wsparcia publicznych jednostek doradztwa rolniczego korzystało od 10 do 30% wszystkich rolników w kraju. Należy sądzić,

¹ w 2017 roku w gospodarstwa rolne w Polsce dysponowały 14,6 mln ha UR, które stanowiły ok. 8,3% ogółu UR w UE-28. Pod względem obszaru gruntów rolnych Polska zajmuje 5 miejsce w UE-28.

² Niewęglowski, M., & Kacprzak, T. (2017). Preferencje rolników w zakresie doradztwa w gospodarstwach rolnych powiatu węgrowskiego. *Roczniki (Annals) SERiA, 2017(1230-2019-3568)* oraz: IERiGŻ-PIB, Zapotrzebowanie na usługi doradcze w ramach poddziałania „Wsparcie dla korzystających z usług doradczych”, objętego PROW 2014-2020, w poszczególnych województwach Polski”. Ekspertyza do umowy nr 51/19, z dn. 25.03.2019. Warszawa 2019.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

że w przyszłości popyt na usługi doradcze w rolnictwie będzie się utrzymywał. Jest to związane ze zmianami we WPR, rosnącymi wymaganiami środowiskowymi wobec rolnictwa, zmianami klimatu oraz z koniecznością dalszej restrukturyzacji prowadzonej działalności. Wśród najczęściej wskazywanych obszarów potencjalnego wsparcia poprawy stanu wiedzy wśród młodych rolników są³:

- Umiejętności związane z dobrostanem zwierząt
- Umiejętności marketingowe
- Odnosnie gospodarowania zasobami, w tym środowiskowymi
- Umiejętności komunikacyjne
- Umiejętności z zakresu zarządzania
- Umiejętności finansowe
- Subsydia/dotacje/umiejętności kredytowe
- Umiejętności w zakresie strategii rozwoju gospodarstwa rolnego.

Wzrost dochodów rolniczych

Dostęp do jednolitego rynku rolnego i postęp w rolnictwie oraz instrumenty polityki państwa, przełożyły się na wzrost dochodów rolniczych. W latach 2004-2016 dochody gospodarstw domowych rolników wzrosły o 113%, tj. bardziej nawet niż gospodarstw domowych, pracujących na własny rachunek poza rolnictwem, które zwiększyły się o 92% (Chmielewska, Zegar, 2018). Ta sytuacja poprawiła warunki życia rolników i ich możliwości inwestycyjne, szczególnie w większych gospodarstwach. Jednak skutkowała także coraz większym uzależnieniem się dochodów rolniczych od przekazywanych płatności, co w polskiej rzeczywistości może ograniczać skłonność do podejmowania działań rozwojowych (Świstak, 2015).

Dochody młodych rolników charakteryzują się dużą zmiennością w czasie. Istotne jest, że przeciętne dochody młodych rolników są niższe od średniej w próbie FADN, a tendencja ta jest odwrotna, gdy weźmie się pod uwagę wartości mediany.

Tabela 4. Dochód z gospodarstwa rodzinnego na hektar w latach 2009-2018 (w PLN)

		2009	2012	2015	2018
Young farmers/Młodzi rolnicy	mean Średnia	3 598 ,50	6 103 ,50	6 083 ,42	17 302 ,81
	median Mediana	3 384 ,83	5 632 ,44	5 326 ,17	2 294 ,03
Total / Ogółem	mean Średnia	21 543 ,98	14 003 ,87	28 207 ,70	23 995 ,16
	median Mediana	1 428 ,75	2 371 ,75	1 771 ,41	2 050 ,23

Źródło: Polski FADN.

³. Zondag, M. J., Koppert, S., de Lauwere, C., Sloot, P., & Pauer, A. (2015b). Young farmers' needs in Poland. Annex I.21 to the Pilot project: Exchange programmes for young farmers Client: European Commission, European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development. 25 September 2015

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Dostęp do wsparcia zewnętrznego: płatności, grantów WPR, kredytów preferencyjnych oraz ulg w podatku rolnym

Objęcie gospodarstw rolnych wsparciem WPR zwiększa dochody rolnicze, wpływając pozytywnie na poziom dokonywanych inwestycji i dyfuzję innowacji. Według badań, płatności bezpośrednie wykorzystywane są przede wszystkim na zakup bieżących środków produkcyjnych (nawozów, środków ochrony roślin, paliw i pasz). Im gospodarstwa mają większą powierzchnię, tym częściej przeznaczają te płatności na inwestycje. (Czubak i Jędrzejak 2011). Badania z 2020 r. wykazują, że środki europejskie mają pozytywny wpływ na rozwój obszarów wiejskich w Polsce (85,7% - suma wskazań „raczej pozytywny” i „zdecydowanie pozytywny”). Największy odsetek płatności przeznaczony był na zakup maszyn rolniczych (34,4%)⁴.

Ważnym, acz nie jedynym czynnikiem przyciągającym następców do sektora rolnego jest zewnętrzne wsparcie finansowe, będące uzupełnieniem dochodów rolniczych (płatności bezpośrednie, w tym płatności dla młodych rolników) oraz źródłem finansowania przedsięwzięć inwestycyjnych mających na celu rozwój gospodarstw rolnych (środki z PROW, kredyty rolnicze). Przydatne są ulgi w podatku rolnym w przypadku gruntów przeznaczonych na utworzenie nowego gospodarstwa rolnego lub powiększenie już istniejącego do powierzchni nieprzekraczającej 100 ha oraz ulga inwestycyjna dotycząca budowy, modernizacji lub zakupu wybranych środków trwałych⁵. Jednocześnie w badaniach systemów wsparcia młodych rolników na poziomie UE stwierdzono, że pomoc ta zwykle służyła zwiększeniu konkurencyjności i dochodowości gospodarstw młodych rolników oraz gospodarstw nowych osób w sektorze. Poprawiała ona również dostępność młodych rolników do kapitału⁶.

Na wsparcie młodych rolników poprzez WPR, w 2018 r. Polska wydała 63,4 mln EUR, tj. 1,9 % swoich płatności bezpośrednich, na płatności dla młodych rolników. W ramach PROW na lata 2014–2020 na wsparcie młodych rolników rozpoczynających działalność przeznaczono pulę środków w wysokości 718 mln EUR (5,3 % całego budżetu).

Dane wykazują, że pomoc z WPR ma pozytywny wpływ na wymianę pokoleń w rolnictwie, ponieważ wspiera dochody, wydajność i zatrudnienie, zwłaszcza w połączeniu ze wsparciem w zakresie doradztwa i oceny technicznej⁷.

⁴ Polska wieś i rolnictwo 2020 - Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi - Portal Gov.pl (www.gov.pl) s. 124 - 125

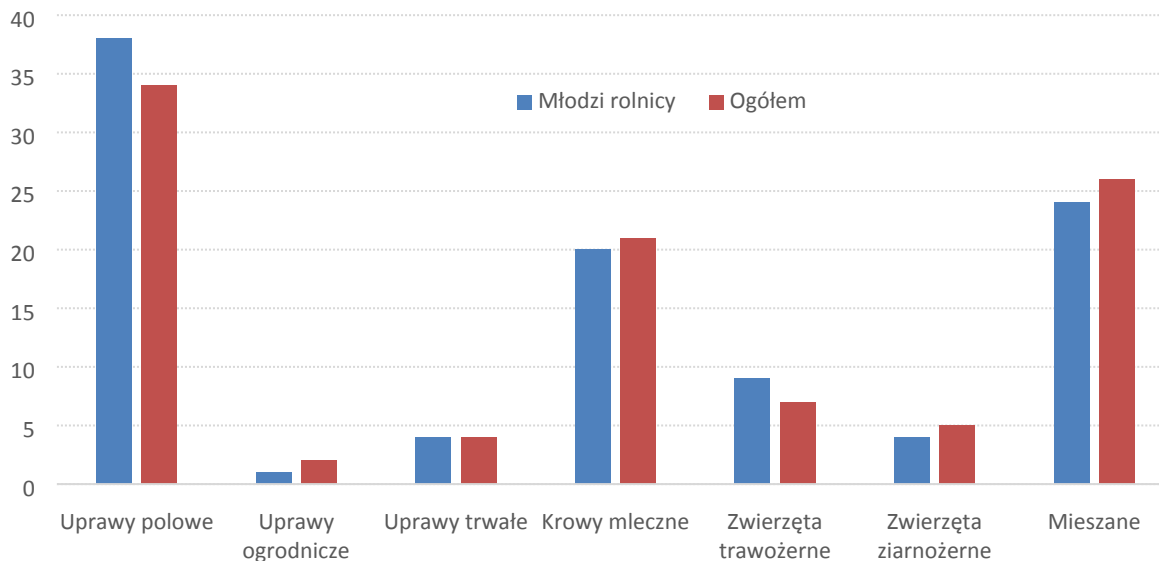
⁵ W świetle ustawy podatnikom podatku rolnego przysługuje ulga inwestycyjna z tytułu wydatków (tj. jeżeli wydatki te nie zostały sfinansowane w całości lub w części z udziałem środków publicznych) poniesionych na budowę lub modernizację budynków inwentarskich oraz obiektów służących ochronie środowiska, a także na zakup i montaż urządzeń mających na celu ochronę środowiska i lepsze wykorzystanie zasobów, jak np. deszczowni, urządzeń melioracyjnych czy też urządzeń do pozyskiwania energii z naturalnych źródeł. Czyli młodym rolnikom ulga przysługuje wedle ogólnych zasad.

⁶ Zagata L., Hrabák J., Lošťák M., Bavorová M., Czech University of Life Sciences Prague; Ratering T., Technology Centre of the Czech Academy of Science; Sutherland L.A., McKee A., The James Hutton Institute, 2017, Research for AGRI Committee Young farmers-policy implementation after the 2013 CAP reform, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels.

⁷ Jak w przypisie 4, s. 18.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Rysunek 1. Udział gospodarstw rolnych według typu specjalizacji w 2018 r.

Źródło: Polski FADN.

Specjalizacja młodych rolników związana z określonymi typami produkcyjnymi jest porównywalna ze specjalizacją, jaką obserwujemy w przypadku ogółu gospodarstw rolnych, tj. dominują uprawy polowe, chów krów mlecznych i gospodarstwa mieszane, co stanowi strategię łączącą kalkulację ekonomiczną z możliwością pozyskania zewnętrznych źródeł finansowania działalności w odniesieniu do konkretnego kierunku interwencji publicznej.

Relatywnie wysoki poziom przygotowania zawodowego kierowników

Kierownicy gospodarstw rolnych w Polsce byli relatywnie lepiej wykształceni niż, przeciętnie biorąc, kierownicy w UE-28. W 2016 roku udział osób z rolniczym przygotowaniem wśród wszystkich kierowników w Polsce wynosił 45%, podczas gdy dla całej UE-28 wskaźnik ten kształtował się na poziomie 32%.

W świetle danych Eurostat⁸ w 2016 roku ponad połowa kierowników gospodarstw rolnych w Polsce (55,2%) posiadała kwalifikacje zawodowe (rolnicze) oparte wyłącznie o doświadczenie praktyczne. Przeszło jedna czwarta z pozostałych (27,4%) dysponowała pełnym wykształceniem rolniczym, a niespełna jedna piąta (17,3%) wykształceniem określanym jako podstawowe. W porównaniu do

⁸ w badaniu struktury gospodarstwa rolnego prowadzonych przez Eurostat określa się trzy różne poziomy szkolenia kierowników gospodarstw:

- tylko doświadczenie praktyczne: doświadczenie zdobyte w trakcie praktycznej pracy w gospodarstwie rolnym;
- podstawowe wykształcenie rolnicze: wszelkie kursy szkoleniowe ukończone w ogólnej szkole rolniczej i/lub w instytucji specjalizującej się w określonych dziedzinach (w tym ogrodnictwo, uprawa winorośli, sadownictwo, hodowla ryb, nauki weterynaryjne, technika rolnicza i przedmioty pokrewne); ukończone szkolenie rolnicze uważane jest za szkolenie podstawowe;
- pełne wykształcenie rolnicze: każde szkolenie trwające przez równoważny okres co najmniej dwóch lat w pełnym wymiarze godzin po zakończeniu kształcenia obowiązkowego i zakończone w kolegium rolniczym, na uniwersytecie lub innej uczelni wyższej o profilu rolniczym, w ogrodnictwie, uprawie winorośli, hodowli ryb, weterynarii, technice rolniczej i związanych z nimi przedmiotach.
- CAP Context Indicators -2019 update, C.24 Agricultural training of farm managers

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

danych z 2010 roku odnotowano wzrost udziału kierowników z pełnym przygotowaniem rolniczym (z 24,6 do 27,4%) i osób posiadających tylko doświadczenie praktyczne (z 54,1 do 55,2%). W latach 2010-2016 zmniejszył się z kolei udział kierowników z podstawowym wykształceniem rolniczym (z 21,3 do 17,3%). Zarówno na poziomie całej UE-28, jak i w Polsce największy udział kierowników gospodarstw rolnych z pełnym wykształceniem rolniczym zaznaczał się wśród osób do 35 lat.

Wyraźnie widoczna jest lepsza struktura gospodarstw młodych rolników pod względem wykształcenia kierownika w porównaniu do wszystkich gospodarstw, a poziom wykształcenia kierownika rośnie w kolejnych latach (tabela 3).

Tabela 3. Gospodarstwa według poziomu wykształcenia ich kierownika (w %)

Wyróżnienie	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Młodzi rolnicy										
Podstawowe	0	0	6	0	20	8	2	2	2	2
zasadnicze nierolnicze	0	0	6	6	20	8	5	6	5	6
zasadnicze rolnicze	33	33	21	21	0	31	18	13	10	11
średnie nierolnicze	27	11	15	16	40	8	7	10	10	13
–średnie rolnicze	40	44	36	40	20	38	48	46	45	45
wyższe nierolnicze	0	0	5	1	0	0	4	9	11	10
–wyższe rolnicze	0	11	11	16	0	8	16	14	16	14
Ogółem										
Podstawowe	6	6	6	6	5	5	5	5	4	4
zasadnicze nierolnicze	17	17	17	16	16	16	16	16	15	15
zasadnicze rolnicze	25	26	25	25	24	24	23	22	22	21
średnie nierolnicze	14	13	13	14	14	14	13	13	13	14
średnie rolnicze	27	28	29	29	29	30	30	31	32	32
wyższe nierolnicze	3	3	3	3	4	4	4	4	5	5
wyższe rolnicze	7	7	7	7	7	8	8	8	9	9

Źródło: Polski FADN.

Dostęp do kształcenia rolniczego i możliwości podnoszenia kwalifikacji

Relatywnie dobrze rozwinięta instytucjonalna sieć podmiotów świadczących usługi edukacyjno-szkoleniowe, odpowiadających na zapotrzebowanie rynku oraz ukierunkowanie wsparcia publicznego, dająca możliwości zapewnienia bardziej elastycznych i ukierunkowanych możliwości edukacyjnych (Bański, 2015) stanowi mocną stronę z punktu widzenia przyciągania młodych rolników i rozwoju przez nich działalności gospodarczej.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

W Polsce uczelnie wyższe zajmujące się działalnością dydaktyczną, w ramach studiów I i II stopnia kształcą 12 tys. studentów na rolniczych kierunkach studiów oraz 1 tys. na studiach podyplomowych, zapewniając kadry z wykształceniem wyższym dla pozostałych ogniw AKIS⁹.

W skład systemu oświaty wchodzi m.in.: szkoły podstawowe, szkoły ponadpodstawowe, placówki kształcenia ustawicznego oraz centra kształcenia zawodowego, umożliwiające uzyskanie i uzupełnienie wiedzy, umiejętności i kwalifikacji zawodowych oraz placówki doskonalenia nauczycieli. Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi jest organem prowadzącym i sprawującym nadzór pedagogiczny nad 59 zespołami szkół rolniczych. Razem tworzą one sieć szkół rolniczych. Ponadto w Polsce funkcjonuje około 350 szkół rolniczych nadzorowanych przez starostwa powiatowe. W zawodach rolniczych w roku szkolnym 2020/2021 kształcą się w: branżowej szkole I stopnia 2149 uczniów, branżowej szkole II stopnia 81 uczniów a w technikum ponad 13414 uczniów.

Oprócz tego w kraju funkcjonują publiczne i prywatne ośrodki doradztwa rolniczego, izby rolnicze, podmioty gospodarcze, organizacje społeczne oferujące różne usługi i formy pozyskania lub zwiększania wiedzy oraz umiejętności przydatne w prowadzeniu gospodarstwa rolnego i innej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich.

Rozwinięta infrastruktura drogowa

Rozwinięta sieć osadnicza, nizinna rzeźba terenu (około 80% powierzchni kraju), dobry stan infrastruktury drogowej i rozpowszechnienie indywidualnych środków transportu (w 2016 roku w samochodów osobowych wyposażonych było 73% wszystkich wiejskich gospodarstw domowych) określają dobrą dostępność komunikacyjną do obszarów wiejskich, sprzyjającą mobilności ludności, towarów i usług, korzystnej z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego. Inaczej (znacznie gorzej) kształtuje się poziom dostępności przestrzennej analizowanej przez pryzmat transportu zbiorowego, który jest jedyną możliwością dla osób nie posiadających samochodu (głównie dotyczy to osób starszych).

Stosunkowo duży odsetek ludności mieszkającej na obszarach wiejskich oraz poprawiająca się jakość infrastruktury społecznej i technicznej stwarzają możliwości rozwoju nowych przedsiębiorstw wiejskich. Również możliwości dojazdów do pracy zapobiegają migracji, co przekłada się na stabilne perspektywy popytu na towary i usługi ze strony ludności wiejskiej, a tym samym perspektywy powodzenia nowej działalności gospodarczej.¹⁰

Stosunkowo młodzi rolnicy oraz duża liczba rolników dająca szansę na sukcesję

Polska ma trzeci co do wielkości odsetek młodych rolników w całkowitej liczbie osób prowadzących gospodarstwo rolne (10,2% w porównaniu ze średnią UE wynoszącą 5,1%). Odsetek młodych osób prowadzących gospodarstwo rolne zmalał jednak w latach 2010–2016, przy czym podobna tendencja występuje w całej UE. Od 2010 r. udział młodych rolników w całkowitej liczbie rolników zmniejszył

⁹ Agricultural Knowledge and Innovation System - System wiedzy i innowacji.

¹⁰ Cf. Stathopoulou, S., Psaltopoulos, D., & Skuras, D. (2004). Rural entrepreneurship in Europe. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*. Vol. 5 No. 6.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

się o ponad 1%¹¹. Pod względem stosunku liczby młodych osób prowadzących gospodarstwo rolne do liczby osób starszych wykonujących to zajęcie Polska zajmuje drugie miejsce w UE (0,27 w porównaniu ze średnią UE wynoszącą 0,09)¹².

Stosunek liczby młodych kobiet prowadzących gospodarstwo rolne do mężczyzn wykonujących to zajęcie wynosi ok. 3:8, co również jest jednym z wyższych wskaźników w Europie. Odsetek osób prowadzących gospodarstwo rolne, które są w wieku poniżej 35 lat i posiadają wykształcenie rolnicze na poziomie co najmniej podstawowym (41 % w 2016 r.), jest niższy od średniej (44 %) dla polskich rolników, ale zbliżony do średniej UE¹³.

W Polsce gospodarstwa rolne w 2016 roku prowadziło ponad 1,4 mln kierowników (co stanowi 9,2% ogółu kierowników w państwach UE-28). Według danych Eurostat w 2016 r. wśród ogółu kierowników gospodarstw rolnych zbiorowość kierowników w wieku do 35 roku życia kształtowała się na poziomie 10,2%.

W 2016 roku wskaźnik odzwierciedlający sytuację demograficzną grupy kierowników gospodarstw rolnych (stosunek procenta osób do 35 lat do odsetka osób w wieku co najmniej 55 lat) dla Polski wynosił 0,27. Poziom tego indeksu należał do najwyższych w UE-28 i był wynikiem ukształtowanych w przeszłości pozytywnych zjawisk demograficznych, a także dużej roli rodzinnej formy użytkowania gruntów rolnych (wskaźnik struktury wieku kierowników gospodarstw dla wszystkich państw członkowskich UE wynosił 0,09). Pomimo korzystnej struktury wieku, należy wskazać na zwiększającą się grupę osób w wieku produkcyjnym niemobilnym oraz poprodukcyjnym (Karwat-Woźniak, 2017).

Wysoka jakość (atrakcyjność) życia na obszarach wiejskich ze względów środowiskowych i społecznych

Atrakcyjność życia na obszarach wiejskich i możliwości aktywności zawodowej uzależnione są od intensywności i jakości relacji międzyludzkich. Treść wzajemnych interakcji może stanowić cenny zasób zarówno dla jednostek, jak i społeczności lokalnych. Na obszarach wiejskich w Polsce zaznacza się wysoki poziom kapitału społecznego¹⁴. Świadczy o tym duża liczba nieformalnych i formalnych organizacji oraz instytucji działających na rzecz lokalnych wspólnot. Podmioty te stanowią przestrzeń realizacji publicznych i prywatnych celów społecznych, gospodarczych, kulturalnych. Wśród organizacji tworzących żywą tkankę społeczną wsi w kraju należy wymienić ochotnicze straże pożarne, organizacje kobiece (koła gospodyń wiejskich), kluby sportowe, stowarzyszenia, organizacje religijne

¹¹ ADE, CCRI, DG AGRI, ÖIR, *Evaluation on generational renewal [Ocena wymiany pokoleń]*, 2019.

¹² Komisja Europejska. *Wskaźnik kontekstowy WPR C.23 Struktura wiekowa osób prowadzących gospodarstwo rolne*. Na podstawie danych Eurostatu [[ef_m_farmang](#)].

¹³ Jak w przypisie 8 s. 18.

¹⁴ Pomiar kapitału społecznego jest złożony i wiąże się z licznymi trudnościami. Pogłębione badania wskazują, że jego rozpowszechnienie jest podobne w miastach i na terenach wiejskich. Przy czym kapitał społeczny na obszarach wiejskich wykazuje pewną specyfikę, tj. jest relatywnie bardziej wiążący niż pomostowy, wykazuje tendencję rosnącą i realizuje się względnie częściej w organizacjach niezarejestrowanych, Markowska-Przybyła U., Potocki J. (2017). *Przestrzenny wymiar zróżnicowania kapitału społecznego w Polsce w świetle badań eksperymentalnych*, Studia Regionalne i Lokalne 4(70), s. 63-83; Sadura P., Murawska K., Włodarczyk Z. (2017). *Wieś w Polsce 2017: diagnoza i prognoza*, FWW, Warszawa, s. 17.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

i nieformalne grupy lokalnych liderów¹⁵. Zasoby te dla części młodych osób, zamieszkujących obszary wiejskie mogą stanowić istotny czynnik decydujący o pozostaniu na wsi, a dla osób rozważających przeprowadzkę na wieś, zwiększający atrakcyjność osiedlenia się.

¹⁵ Dudek M., Karwat-Woźniak B., Wrzochalska A. (2016). *Wybrane determinanty polaryzacji społecznej oraz stabilności ekonomicznej na obszarach wiejskich i w rolnictwie.*, Monografie Programu Wieloletniego 2015-2019 nr 33, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 11-42.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Słabe strony

Ubytki ziemi rolniczej

Na zmiany w użytkowaniu gruntów miały wpływ czynniki pozarolnicze (np. wyłączenie gruntów na cele związane z budową infrastruktury mieszkaniowej, komunikacyjnej oraz rekreacyjnej), ale również zalesianie gruntów i porzucanie gruntów ze względu na ich niską jakość lub znaczne rozdrobnienie agrarne. Ubytki powierzchni użytków rolnych najsilniej wystąpiły w województwach o ekstensywnym charakterze produkcji rolniczej i dużym rozdrobnieniu obszarowym (tj. podkarpackie, małopolskie), ale również w wielkopolskim oraz zachodniopomorskim, cechującymi się relatywnie dobrą strukturą obszarową. W województwach charakteryzujących się wysoką koncentracją towarowej produkcji rolniczej (opolskie) powierzchnia użytków rolnych uległa nieznacznemu zmniejszeniu.

Sytuację w zakresie dostępu do ziemi ilustruje również fakt, że w 2019 r. młodzi rolnicy posiadali 31,1% (tj. 4 mln ha) ogółu gruntów rolnych w Polsce (tabela 1). W tabeli widać zmniejszenie zarówno liczby gospodarstw, jak i powierzchni zarządzanych przez młodych kierowników gospodarstw.

Tabela 1. Gospodarstwa indywidualne zarządzane przez osoby w wieku 40 lat i mniej w 2006, 2018 oraz w 2019 roku

Lata	Badana grupa		Udział badanej grupy w			
			zbiorowości gospodarstw indywidualnych wg.		całej populacji beneficjentów JPO wg.	
	liczba gospodarstw	powierzchnia JPO	liczby gospodarstw	powierzchni JPO	liczby gospodarstw	powierzchni JPO ^a
	(szt.)	(ha)	(%)	(%)	(%)	(%)
2006	517 539	4 843 505,06	35,51	37,95	35,34	34,18
2018	332 356	4 143 962,98	25,39	31,91	25,23	29,05
2019	316 585	4 047 252,13	24,44	31,10	24,29	28,37

^a JPO – Jednolita płatność obszarowa;

Źródło: opracowanie IERiGŻ-PIB na podstawie danych ARiMR.

Spośród około 1,4 mln gospodarstw rolnych w Polsce obejmujących gros gruntów rolnych w kraju, zdecydowana większość ma charakter indywidualny, tzn. jest posiadana i użytkowana przez osoby spokrewnione tworzące gospodarstwa domowe (gospodarstwa rodzinne). Dominująca w kraju rodzinna forma organizacji gospodarstw rolnych oraz wysoka i ciągle rosnąca rynkowa wartość ziemi sprawiają, że napływ nowych osób do sektora rolnego jest utrudniony. Natomiast kontynuacja działalności rolniczej w gospodarstwach rodzinnych przez następców dotyczy zwłaszcza segmentu gospodarstw rolnych zorientowanych na rynek i charakteryzującym się rozwiniętym zapleczem produkcyjnym.

Tabela 2. Średnia powierzchnia użytków rolnych w latach 2012-2018 (ha), w FADN

	2012	2015	2018
Young farmers/Młodzi rolnicy*	28,25	29,47	28,01
Total/Ogółem	36,32	35,70	34,26

*40 lat i mniej.

Źródło: Polski FADN.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Analiza danych gospodarstw towarowych FADN wskazuje, że gospodarstwa młodych rolników nadal pozostają relatywnie mniejsze od średniej w całej badanej próbie. W 2018 r. powierzchnia gospodarstwa młodego rolnika wynosiła przeciętnie 28 ha w porównaniu z 35 ha dla całej próby.

Zbyt mała dostępność ziemi

Problemy z zakupem lub dzierżawą gruntu zgłaszało ok. 60% młodych rolników UE oraz nieco ponad 40% w Polsce (*Needs of young farmers*, 2019). Według badań źródłem problemów są wysokie ceny gruntów, niechęć starszych rolników do przejścia na emeryturę oraz brak dostępnej ziemi (Raport KE, 2019).

W ostatnich latach w Polsce spada liczba transakcji kupna-sprzedaży ziemi rolniczej, co oznacza zmniejszenie intensywności rynkowego obrotu ziemią. Wskazane relacje popytowo-podażowe na rynku ziemi odzwierciedlają niekorzystną sytuację z perspektywy gospodarstw rolnych ukierunkowanych rynkowo i nastawionych na rozwój, jak również z punktu widzenia osób spoza sektora rolnego zamierzających rozpocząć prowadzenie działalności rolniczej. Mała skala rynkowych i nierynkowych sukcesji gospodarstw oraz ograniczony dostęp do ziemi wynikają m.in. z: wysokich cen gruntów rolnych, prawnych ograniczeń w nabywaniu ziemi rolniczej, wysokich kosztów produkcji rolnej, wysokiego ryzyka produkcyjnego, trudności ze zbytem produktów.

Regulacje prawne wprowadzone ustawą z 14 kwietnia 2016 roku, zwiększają instytucjonalną kontrolę nad rynkiem ziemi rolniczej. Nowe, ujednolicone zasady dotyczą mieszkańców kraju oraz obywateli państw UE i określają wymogi, jakie muszą zostać spełnione przy nabywaniu ziemi rolniczej w Polsce. Ustanowiono pięcioletni okres karencji na zakup gruntów z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, preferując jego dzierżawę. ARiMR przy współpracy z bankami oferuje kredyt inwestycyjny z częściową spłatą kapitału ze środków ARiMR dla młodych rolników (do 40 lat) na zakup użytków rolnych.

Dlatego sukcesywnie spada mobilność czynnika ziemi, mierzona liczbą transakcji. W 2018 roku liczba zawartych umów kupna-sprzedaży ziemi rolniczej wynosiła 57,8 tys., co oznacza, że takich transakcji było o ok. ¼ mniej niż w roku 2016. Spadek liczby transakcji w ostatnich latach dotyczył głównie transakcji na rynku prywatnym. Nasilenie w rynkowym obrocie nieruchomościami rolnymi, podobnie jak i w latach wcześniejszych, było zróżnicowane terytorialnie, chociaż wielkość tych różnic ulegała stopniowemu spłaszczeniu. W 2018 r. stosunkowo najwięcej transakcji kupna-sprzedaży zawarto w województwie opolskim i zachodniopomorskim. Dwukrotnie mniej transakcji odnotowano w województwach: śląskim, małopolskim, mazowieckim, łódzkim i wielkopolskim. Utrzymujące się terytorialne różnice w nasileniu rynkowego obrotu ziemią rolniczą należy łączyć zarówno z przestrzennymi odmiennościami w strukturach rolniczych i podaży ziemi, jak również z różnicami w poziomie zurbanizowania obszarów wiejskich. W dużym stopniu było to powiązane z rozwojem wiejskiej infrastruktury, budową i modernizacją szlaków komunikacyjnych oraz nasileniem procesów urbanizacyjnych na terenach wiejskich położonych w obrębie oddziaływania chłonnych rynków

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

pracy¹⁶. W tej sytuacji ustawodawca uznał za niezbędne kontrolowanie wykorzystania nieruchomości gruntowych pod kątem zharmonizowania rozwoju dziedzin nierolniczych z zabezpieczeniem potrzeb gospodarki żywnościowej i zachowaniem należytego poziomu wolumenu produkcji rolnej. Argumentem uzasadniającym konieczność zwiększenia nadzoru nad obrotem ziemią rolniczą było także zapewnienie rolnikom lepszego dostępu do zakupu gruntów. Takie podejście było motywowane obserwowanym po 2004 roku dynamicznym wzrostem ceny ziemi, co eliminowało z rynku wielu potencjalnych nabywców. Większość z nich zamierzała wzmocnić majątek produkcyjny posiadanych gospodarstw w celu rozszerzenia skali produkcji [Sikorska, Wasilewski, 2018].

W obrębie prywatnego rynku ziemi rolniczej w 2018 roku spowolnienie zaznaczyło się nie tylko w odniesieniu do liczby zawartych umów kupna-sprzedaży nieruchomości rolnych, ale również w relatywnie niewielkim wzroście cen. W 2018 roku wynosiła ona średnio 44,4 tys. zł za 1 ha gruntów ornych, co oznacza, że w stosunku do 2017 roku wzrosła o 7,5%, gdy w latach 2014-2015 ten wzrost był trzykrotnie wyższy.

Sukcesywnie zmniejsza się rola obrotu rynkowego w formach zmian właścicielskich nieruchomości rolnych na rzecz transakcji o charakterze nierynkowym, co osłabia możliwości poprawy struktury obszarowej i procesy koncentracji. Od 1992 roku do końca 2018 roku sprzedano około 2,71¹⁷ mln ha ziemi z Zasobu WRSP, co stanowiło 57,2% ogółu przejętych gruntów, przy czym większość tych gruntów została sprzedana przed 2014 rokiem. Malejący wolumen sprzedaży¹⁸ związany był przede wszystkim z obowiązującym zakazem sprzedaży państwowej ziemi (poza pewnymi wyjątkami).

Ponad połowa z całej powierzchni sprzedanych gruntów z Zasobu WRSP była położona na terenie czterech województw: zachodniopomorskiego, dolnośląskiego, wielkopolskiego i warmińsko-mazurskiego. Tam też znajduje się większość z ponad 1 mln¹⁹ ziemi wydzierżawionej z Zasobu WRSP, tj. więc w regionach o relatywnie dobrej strukturze obszarowej w porównaniu z pozostałymi obszarami Polski.

Wzrost wyposażenia gospodarstw w ziemię stanowi podstawowy element poprawy ich konkurencyjności. Jednak ze względu na ograniczenie kapitałowe przy wysokich kosztach zakupu ziemi oraz niechęci właścicieli nieruchomości rolnych do trwałego wyzbywania się praw własności, procesy koncentracji ziemi powinny odbywać się w oparciu o dzierżawy. Ze względu na ograniczony zasób i zasięg terytorialny dzierżaw z Zasobu WRSP, większą wagę nabierają dzierżawy międzysąsiedzkie. Ich rola w poprawie dostępu do ziemi jest szczególnie ważna w regionach o najbardziej rozdrobnionym rolnictwie, gdzie (jak wynika z badań IERiGŻ-PIB) jest również duża niechęć do trwałego wyzbywania się ziemi.

¹⁶ ustawa z dnia 14 kwietnia 2016 roku znacznie rozszerzyła funkcje ANR (*obecnie KOWR*), nie zlikwidowała segmentacji rynku ziemi odnośnie zasad obowiązujących w obrocie prywatnym i procedur zagospodarowania gruntów z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. w odniesieniu do rynku prywatnego ustawa określiła podmioty uprawnione do swobodnego nabywania gruntów rolnych, wśród których pierwszeństwo przyznano rolnikom indywidualnym powiększającym gospodarstwa rodzinne do powierzchni nie większej niż 300 ha. Ograniczeń w nabywaniu ziemi rolnej nie wprowadzono w odniesieniu do obrotu w obrębie najbliższej rodziny. Realizując zadania dotyczące kontroli obrotu prywatnego ANR (*KOWR*) uzyskała prawo wydawania administracyjnych zgód na nabycie nieruchomości rolnych.

¹⁷ w tym 100,8 tys. ha to grunty nie nadające się do rolniczego wykorzystania.

¹⁸ w latach 1992-2018 średnio roczna sprzedaż ziemi z Zasobu wynosiła ok 100 tys. ha, gdy w latach 2015-2018 było to 25,5 tys. ha, w 2018 roku 3 tys. ha.

¹⁹ Wydzierżawiane z Zasobu WRSP grunty rolne stanowiły ok. 7% ogółu gruntów rolnych wykorzystywanych rolniczo.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Położenie nieruchomości z Zasobu w północnych i zachodnich częściach kraju, głównie na tych terenach stworzyło możliwości dzierżaw, natomiast zainteresowanie dzierżawami na rynku międzysąsiedzkim wzrastało wraz z objęciem polskiego rolnictwa wsparciem WPR także na pozostałych terenach²⁰. Jednak w odróżnieniu od sformalizowanych zasad dzierżawy ziemi państwowej, w obrocie prywatnym większość dzierżaw miała charakter umów ustnych, zwyczajowych bez umocowania prawnego.

Z analizy dostępnych danych (głównie z badań empirycznych) wynika, że popularność dzierżaw międzysąsiedzkich wzrasta, albowiem w aktualnych uwarunkowaniach prawno-ekonomicznych coraz większy wpływ na możliwości wyposażenia w użytki rolne gospodarstw towarowych nabierają dzierżawy, o czym świadczy skala najmu ziemi i wzrost czynszów dzierżawnych. Wzrastają rozmiary dzierżaw międzysąsiedzkich. Na podstawie danych z badań empirycznych Instytutu można szacować, że w latach 2005-2016 obszar ziemi dzierżawionej prywatnie zwiększył się o ok. 40%. Systematyczny wzrasta wysokość prywatnych czynszów dzierżawnych. Według danych GUS prywatny czynsz dzierżawny wyniósł 1232 zł w 2018 r.. Była to wartość o prawie 3-krotnie wyższa niż w 2008 roku. Ten wzrost znaczył się głównie po 2011 roku. Według danych Eurostat w 2018 roku średnia opłata za dzierżawę gruntów rolnych w Polsce wyniosła 173 euro. Jej wartość była wyższa niż w 11 krajach UE. Skala tych różnic była jednak bardzo zróżnicowana. Wśród krajów, w których czynsze dzierżawne były niższe niż w Polsce najwyższy czynsz za najem ziemi rolniczej odnotowano na Węgrzech. W 2018 roku stanowił on 94,8% czynszu dzierżawnego w Polsce i wynosił 164 euro /ha²¹.

Niezależnie od niedoskonałości rynku prywatnego dzierżaw, wynikających z ich ustnego charakteru i niestabilnych warunków najmu, lokalnie odgrywają one znaczącą rolę w procesach poprawy struktury obszarowej. Na poziomie lokalnym zaznacza się prawidłowość, że silne ekonomicznie, towarowe gospodarstwa przejmują całą dostępną ofertę dzierżaw, od tych właścicieli gruntów, którzy utrzymują się głównie ze źródeł nierolniczych, zatem pełnią one ważną rolę w procesach koncentracji w rolnictwie indywidualnym. Można szacować, że na rynku międzysąsiedzkim około 250 tysięcy gospodarstw dzierżawi ziemię, a jej powierzchnia wynosi około 1,0 mln ha.

Duża liczba małych gospodarstw rolnych o ograniczonych szansach na rozwój

Ograniczeniem w efektywnym wykorzystaniu zasobów ziemi rolniczej w Polsce, zwłaszcza z perspektywy konkurencyjności zasobowej, jest duże rozdrobnienie obszarowe i znaczna liczba gospodarstw małych (do 5 ha). Cechuje je niska efektywność produkcji, przez co uznawane są za nierozwojowe (Zegar, 2009).

²⁰ Można szacować, że około jedna piąta gospodarstw użytkuje ziemię własną i dzierżawioną, a powierzchnia dzierżawionej ziemi stanowi średnio około jednej siódmej uprawianego arealu. W badaniach do rzadkości należało, by gospodarstwa indywidualne były w całości oparte na najmie gruntów (takich sytuacji dotyczyły zaledwie 1% badanego zbioru) i zazwyczaj była to sytuacja o charakterze przejściowym. Dzierżawy występowały w gospodarstwach indywidualnych o relatywnie dużym obszarze. W grupie użytkowników arealu od 20 ha UR wżwyż, ponad połowa rolników uprawiała ziemię własną i dzierżawioną. Wśród podmiotów o areale co najmniej 50 ha UR aż 70% uprawiało ziemię własną i dzierżawioną, przy czym najem obejmował prawie połowę użytkowanego obszaru gruntów rolnych.

²¹ Karwat-Woźniak B. Buks B. (2020). Skala i warunki dzierżaw międzysąsiedzkich zadanie w: Wsparcie analityczne Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w zakresie przygotowania Planu strategicznego dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2021-2027 oraz kształtowania rozwoju polskiego sektora rolno-żywnościowego.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Dostępność gruntów, ich koszt, a także niedociągnięcia we wsparciu w zakresie doradztwa i oceny technicznej przy przygotowywaniu wniosków o przyznanie pomocy utrudniają sukces tych programów pomocy, zwłaszcza w przypadku małych gospodarstw.

Na obszarach wiejskich obserwuje się wzrost liczby małych i średnich gospodarstw rolnych, ale istnieją różnice między regionami. Największy wzrost występuje na obszarach położonych w pobliżu miast oraz jest znacznie wyższy w zachodniej części państwa niż w regionach wschodnich. Dla wsparcia tego rozwoju kluczowe znaczenie mają atrakcyjność obszarów wiejskich i poprawa infrastruktury (drog, dostępu do internetu itp.)²².

Według typologii FADN minimalny próg wielkości ekonomicznej określający gospodarstwo jako towarowe (co oznacza to włączenie gospodarstwa do zbioru FADN) wyznaczono na 4 000 euro i obejmuje gospodarstwa rolne wytwarzające w sumie około 95% Standardowej Produkcji (SO) wszystkich jednostek w kraju. Kryterium te spełnia jedynie ok. 750 tys. gospodarstw, co stanowi 53% ogółu gospodarstw. W myśl ww. typologii gospodarstwa nietowarowe dysponują 12% powierzchni użytków rolnych, a także utrzymują 2% jednostek przeliczeniowych zwierząt (FADN, 2018). Jednakże w gospodarstwach nietowarowych pracuje aż 27% osób pełnozatrudnionych, wyrażanych w jednostkach rocznych pracy (Annual Work Unit – AWU).

W strukturze gospodarstw rolnych, pod względem wielkości ekonomicznej, wciąż dominują gospodarstwa relatywnie niewielkie (ponad połowa do 8 tys. euro SO), nie mniej ich potencjał i wielkość ściśle związane są ze strukturą wieku kierujących. Tendencje te obserwowane są od lat co potwierdza, że działania w kierunku powiększania wielkości i produkcji w gospodarstwach rolnych związane są ściśle z wiekiem i wykształceniem (tabela 1). Tym samym wartości zmiennych odnośnie udziału kierujących gospodarstwem w wieku do 40 lat oraz odsetek kierujących z wykształceniem rolniczym są wyraźnie mniejsze w gospodarstwach małych ekonomicznych (do 8 tys. euro SO), niż w przypadku jednostek dużych.

Tabela 5. Gospodarstwa indywidualne według klas wielkości ekonomicznej i wybranych cech w 2016 roku (udział w poszczególnych klasach wielkości ekonomicznej)

Wyszczególnienie	Ogółem	Klasy wielkości ekonomicznej w tys. euro SO							
		Do 2	2-4	4-8	8-15	15-25	25-50	50-100	≥ 100
Struktura (%)	100,0	27,8	19,2	18,0	13,1	7,8	7,7	4,2	2,2
<i>udział w poszczególnych klasach wielkości ekonomicznej = 100</i>									
Odsetek kierujących gospodarstwem w wieku do 40 lat	22,8	18,1	20,6	23,0	26,0	25,3	29,5	32,3	31,3
Odsetek kierujących z wykształceniem rolniczym	44,7	29,5	35,6	43,3	51,7	62,3	70,0	75,5	74,7

Źródło: GUS: *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2016 r.*, Warszawa 2017, s. 140.

Jednocześnie, biorąc pod uwagę gospodarstwa z próby FADN, należy wskazać, że wielkość ekonomiczna gospodarstw młodych rolników była średnio o 10-25% mniejsza od ogółu.

Tabela 6. Średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa w latach 2009-2018 (w euro SO)

	2009	2012	2015	2018
Young	48 768,12	35 612,00	42 617,04	32 268,70

²² Jak w przypisie 10, s. 21

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

farmers/Młodzi rolnicy				
Total / Ogółem	46 979,68	47 225,97	46 994,16	42 896,38

Źródło: Polski FADN.

Ograniczony dostęp do kapitału

W Polsce w przypadku gospodarstw młodych rolników, dostęp do kapitału jest czynnikiem o szczególnym znaczeniu dla przyszłego funkcjonowania i innowacyjności działalności produkcyjnej gospodarstwa. Dzieje się tak z uwagi na zwiększone zapotrzebowanie na środki inwestycyjne, gwarantujące realizację zamierzeń rozwojowych kierownika.

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa stosuje, przy udziale środków krajowych, pomoc na realizację inwestycji w gospodarstwach rolnych, działach specjalnych produkcji rolnej i rybactwie śródlądowym oraz przetwórstwie produktów rolnych, ryb, skorupiaków i mięczaków. Kredyty preferencyjne, równoległe ze współfinansowaniem inwestycji z programów unijnych, stanowią ważne źródło finansowania przedsięwzięć w rolnictwie. Kredyty preferencyjne mogą być w całości przeznaczone na zakup użytków rolnych, dlatego mogą z nich korzystać zarówno producenci prowadzący już gospodarstwa rolne, jak i osoby zamierzające dopiero utworzyć gospodarstwo i rozpocząć prowadzenie produkcji rolnej.²³

Kwota zobowiązań kredytowych rolników w latach 2002-2017 miała trwałą tendencję wzrostową, jednak stopa zadłużenia aktywów gospodarstw ulegała sukcesywnej redukcji. Zjawisko to obserwuje się od 2008 roku i związane jest m.in. z dynamicznym wzrostem wartości składników majątku produkcyjnego, co wynikało z postępującym procesem jego odnawiania, czy też dynamicznym wzrostem cen ziemi rolniczej. Poziom zadłużenia kredytowego rolników oraz jakość ich portfela kredytowego w ujęciu sektorowym nie wskazują na wysokie ryzyko finansowe dla rolników i ryzyko kredytowe dla banków. W przypadku grupy zadłużonych gospodarstw rolnych występują jednak zagrożenia związane z pobranymi kredytami i ich spłatą. Grupę tę szacuje się na 1,5 tys.²⁴

Potrzeby inwestycyjne oraz wsparcie rozwoju technologicznego na poziomie gospodarstwa rolnego młodych rolników zaspakajane są poprzez instrumenty polityki w postaci kredytów preferencyjnych na zakup ziemi dla młodych rolników oraz instrumentów finansowych (jak np. gwarancji do kredytów). Według badania KE²⁵ w 2017 r. jedynie 12% przebadanych gospodarstw korzystało z pożyczek i innych instrumentów finansowych (ponad dwukrotnie mniej niż ogółem w UE), na co wpływało przede wszystkim wysokie ryzyko towarzyszące planom inwestycyjnym. O ile w myśl przytaczanego badania, polscy rolnicy relatywnie częściej otrzymywali decyzje pozytywną, to wśród odrzuconych przez pożyczkodawców wniosków o kredyty, wskazywano przede wszystkim na zbyt duże ryzyko inwestycji. Brak historii kredytowej i aktywów zabezpieczających pożyczki może być przeszkodą zwłaszcza dla nowych, młodych uczestników rynku. Nowe podmioty mogą również borykać się z wysokimi stopami procentowymi, zwłaszcza poza strefą euro. Ponadto niski poziom rentowności, szczególnie

²³ Kredyty preferencyjne z pomocą ARiMR na realizację inwestycji w rolnictwie, rybactwie śródlądowym i przetwórstwie produktów rolnych, ryb, skorupiaków i mięczaków, ARiMR, Broszura: <https://www.arimr.gov.pl/pomoc-krajowa/kredyty-preferencyjne.html> [dostęp 1.1.2020].

²⁴ Kata, R. (2018). Dynamika i struktura zadłużenia kredytowego gospodarstw rolniczych w Polsce. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 20(5), 74-80.

²⁵ European Commission, European Investment Bank, Survey on financial needs and access to finance of EU agricultural enterprises, Brussels 2019.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

w początkowych latach rozwoju gospodarstw rolnych, utrudnia spłatę kredytów. Wśród wnioskowanych inwestycji zdecydowana większość miała na celu zakup/modernizację sprzętu lub charakter pożyczki na cele obrotowe, w niewielu przypadkach były to pożyczki na zakup ziemi (z uwagi na jej ograniczoną podaż).

Struktura wieku zarządzających gospodarstwami rolnymi

Według danych Eurostat w 2016 r. wśród ogółu kierowników gospodarstw rolnych w Polsce największą grupę (51,3%) stanowiły osoby w wieku 35-54 lata. Drugą pod względem wielkości udziału była zbiorowość kierowników mających 55 i więcej lat (38,4%). Względnie najmniejszą kategorię tworzyły osoby najmłodsze, do 35 roku życia. Ich udział wśród wszystkich rolników kształtował się na poziomie 10,2% (por. tab.1 i 5).

Podobnie jak w większości państw członkowskich UE, także i w Polsce zaznaczał się spadek udziału najmłodszej i średniej kategorii wiekowej kierowników, a wzrost odsetka najstarszych rolników. Zmiany struktury wieku europejskich rolników wskazują na utrwalanie się niekorzystnych tendencji w zakresie udziału rolników relatywnie młodych w ogólnej liczbie kierowników gospodarstw (w roku 2016 na każdego rolnika poniżej 35 roku życia przypadało ponad sześciu rolników powyżej 65 roku życia). W ostatniej dekadzie udział młodych rolników w ogólnej liczbie kierowników gospodarstw zmniejszył się, podczas gdy udział rolników powyżej 55 roku życia wzrósł. W przypadku ludności w kraju udział osób do 35 roku życia utrzymywał się na poziomie niemal 40%, natomiast przemiany struktury wieku na przestrzeni dekady wykazywały niekorzystną tendencję (tablice 7 i 8).

Tabela 7. Struktura ludności w Polsce w latach 2010 i 2019

Ludność w wieku:	2010		2019	
	tys.	udział [%]	tys.	udział [%]
Ogółem	38 529,9	100,0	38 382,6	100
0-34	17 529,0	45,5	15 146,5	39,5
35-54	10 565,0	27,4	11 129,9	29,0
55 i więcej	10 436,0	27,1	12 106,2	31,5

Źródło: GUS, Rocznik Demograficzny 2020. Warszawa 2020.

Tabela 8. Struktura ludności w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym w Polsce w latach 2010 i 2019

Wyszczególnienie	Ogółem	W wieku					popro- dukcyjnym (mężczyźni 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej)
		przedpro- dukcyjnym (0–17 lat)	produkcyjnym (mężczyźni 18–64 lata, kobiety 18–59 lat)				
			razem	mobilnym (18–44 lata)	niemobilnym (mężczyźni 45–64 lata, kobiety 45–59 lat)		
<i>Ogółem</i>							
2010	liczba (tys.)	38 530	7243	24 831	15 424	9 407	6 456
	udział [%]	100,0	18,8	64,4	40,0	24,4	16,8
2019	liczba (tys.)	38 383	6949	23 026	14 461	8 565	8 408
	udział [%]	100,0	18,1	60,0	37,7	22,3	21,9
<i>Wieś</i>							
2010	liczba (tys.)	15 101	3 245	9 529	6 086	3 442	2 327
	udział [%]	100,0	21,5	63,1	40,3	22,8	15,4
2019	liczba (tys.)	15 350	2 996	9 484	5 975	3 509	2 870

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

udział [%]	100,0	19,5	61,8	38,9	22,9	18,7
-------------------	-------	------	------	------	------	------

Źródło: GUS, Rocznik Demograficzny 2020. Warszawa 2020.

Nadwyżki siły roboczej w rolnictwie, ukryte bezrobocie

W Polsce stopa zatrudnienia ludności w wieku produkcyjnym (15-64 lata) wynosiła w 2019 r. 68.2% (66.1). W tym samym roku stopa zatrudnienia mieszkańców obszarów wiejskich wynosiła²⁶ 65.5% (63.9), w małych miastach i terenach podmiejskich – 66,8% (C.05 employment rate). Ostatnie lata przynoszą poprawę, ale w 2018 roku stopa bezrobocia była najwyższa wśród młodzieży i wyniosła 11,7% (16,8%), czyli znacznie więcej, niż wynosi średnia dla całej populacji. Różnice pomiędzy poszczególnymi, z 3 rodzajów, obszarów były relatywnie niewielkie, chociaż najniższą stopę bezrobocia odnotowano w miastach 9,0% (w 2017 najwyższą 17,7%), a na obszarach wiejskich 12,8% (15,0%)²⁷.

W 2019 r. rolnictwo zapewniło 4,0% (3,8%) całkowitego zatrudnienia w UE-28. W Polsce w rolnictwie pracowało 8,7% (9,6%) osób zatrudnionych i był to poziom o 0,9 pp. niższy niż w 2016 roku (C 13)²⁸ Udział zatrudnionych w rolnictwie w ogólnej liczbie zatrudnionych w Polsce ulegał w ostatnich latach systematycznemu zmniejszeniu.

Zasoby pracy stanowią ważny czynnik w procesie produkcji rolniczej, ale ich nadmiar stanowi problem, który od lat wymaga rozwiązania. Poprawa efektywności gospodarowania, wzrost dochodów rolniczych oraz zdolności konkurencyjnych rolnictwa, wiąże się z koniecznością zmniejszenia liczby pracujących w tym dziale aktywności gospodarczej (Woś, 2004).

W Polsce tempo zmniejszania zasobów pracy w rolnictwie postępuje od lat a dynamika, tych zmian jest znacznie wyższa niż przeciętnie w UE-28. W latach 2015-2019 udział pracujących w rolnictwie w Polsce zmniejszył się o 1,6 pp., średnio we Wspólnocie było to 0,3 pp. Jednak nadal udział pracujących w tym dziale gospodarki w Polsce wynoszący 8,7% był jednym z najwyższych we Wspólnocie. Spadek był konsekwencją zmniejszenia zatrudnienia w gospodarstwach indywidualnych, które stanowią zdecydowaną większość wśród podmiotów prowadzących działalność rolniczą (Karwat-Woźniak, 2017).

Badania potwierdzają wybitnie rodzinny charakter stosunków pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Z najmniej siły roboczej (bez względu na formę) korzystano wprawdzie w co czwartym gospodarstwie, ale praca świadczona przez osoby spoza rodziny stanowiła tylko niespełna 4% całkowitych nakładów pracy poniesionych w działalności rolniczej. Podmioty o przewadze najmniej siły roboczej, w całkowitych nakładach pracy w działalności rolniczej, występowały sporadycznie (Karwat-Woźniak, 2015).

Tendencje zmian w umiejscowieniu aktywności zawodowej ludności rolniczej unaocniają zaawansowanie procesów dywersyfikacji jej aktywności zawodowej oraz profesjonalizacji zatrudnienia w rodzinnym gospodarstwie rolnym. Mimo nasilania się tych procesów, utrzymuje się nadal relatywnie duża grupa osób wnosząca względnie niewielki wkład pracy, zbędny z perspektywy rozmiarów prowadzonej działalności rolniczej. Wielkość tej populacji określa rozmiary ukrytego bezrobocia w sektorze rolnym, którą na podstawie wyników badań terenowych oszacowano na około 500 tys. osób.

²⁶ W nawiasach dane z 2017 r. CAP Context Indicators 2019 https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/cap-context-indicators-table_2019_en.pdf, Diagnoza sektora rolno-spożywczego i obszarów wiejskich w Polsce przygotowana dla potrzeb opracowania Krajowego Planu Strategicznego 2021-2027(projekt), IERIGŻ, Warszawa, 2019. s..36

²⁷ Jak wyżej s. 37

²⁸ Diagnoza38

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Było to około 16% ludności w ustawowym wieku aktywności zawodowej pracujących wyłącznie lub głównie w indywidualnym gospodarstwie rolnym (Karwat-Woźniak, 2015). Choć jest to zbiorowość znacząco mniejsza niż w połowie lat 90. ubiegłego wieku, to nadal świadczy o istniejącym w rolnictwie olbrzymim, niewykorzystanym potencjale siły roboczej. Populacja zbędnych w gospodarstwach domowych z użytkownikiem indywidualnym liczyła 917 tys. osób, w tym wśród mieszkańców wsi – 827 tys. [Aktywność ekonomiczna..., 1997].

Ukryte bezrobocie w rolnictwie dotyczy w szczególności małych gospodarstw, starszych osób, słabiej wykształconych i kobiet (Wiest, 2016). Postawy ukrytych bezrobotnych wobec zatrudnienia poza użytkowanym gospodarstwem są uwarunkowane wieloma bardzo różnorodnymi czynnikami. Z jednej strony, wynikają z rozdrobnienia obszarowego, specyficznego charakteru produkcji rolniczej, jej przestrzenności, cech społeczno-demograficznych zbiorowości ukrytych bezrobotnych, a przede wszystkim wieku (ponad połowa to osoby w wieku produkcyjnym starszym), posiadanych kwalifikacji (prawie $\frac{3}{4}$ ukończyło co najwyżej zasadniczą szkołę zawodową) i umiejętności praktycznych, przydatnych z perspektywy nierolniczego zatrudnienia (80% pracowało tylko w użytkowanym gospodarstwie), sytuacji rodzinnej (opieka na dziećmi oraz starszymi i chorymi osobami). Z drugiej zaś strony mają swe źródło: w oddaleniu od miejsc pracy i niskim poziomie rozwoju infrastruktury komunikacyjnej i społecznej, zasadach pomocy instytucjonalnej dla poszukujących pracy, która koncentruje się na osobach jawnie bezrobotnych, trudnych do sprostania prawn-administracyjnych wymaganiach przy podejmowaniu działalności innej niż rolnicza w oparciu o majątek gospodarstwa. Część z tych osób nie widzi celowości podjęcia pracy poza gospodarstwem, bądź nie dostrzega szansy na uaktywnienie zawodowe poza gospodarstwem (Karwat-Woźniak, 2017).

W ostatnich latach, coraz częściej ukryte bezrobocie ukazywane jest w formie bierności zawodowej. Skala bierności zawodowej w okresie ostatnich kilkunastu lat utrzymuje się na relatywnie wysokim poziomie, mimo poprawiającej się sytuacji na rynku pracy. Z danych BAEL wynika, że w latach 2015-2019 udział osób biernych zawodowo wśród ludności w wieku 15 lat i więcej kształtował się na poziomie 42-44% i był zbliżony zarówno w mieście jak i na wsi. Skala bierności zawodowej w Polsce jest jedną z najwyższych we Wspólnocie. Jak duży jest to potencjał świadczy fakt, że niemal 1/5 osób w wieku produkcyjnym jest biernych zawodowo (Radziukiewicz, 2020) Ta sytuacja wynika z faktu, że polityka zatrudnienia koncentruje się na osobach bezrobotnych i do nich jest skierowana większość działań (Młynarczyk, 2019).

Pod względem bierności zawodowej na obszarach wiejskich odnotowano znaczące różnice pomiędzy ludnością rolniczą i bezrolną, a udział biernych zawodowo kształtował się odpowiednio na poziomie 31-33% i 48-49%.

Problemy związane z niepodejmowaniem pracy są bardzo złożone i istnieje wiele przyczyn bierności zawodowej. Jednak mieszkańcy Polski i pozostałych krajów UE wskazują podobne przyczyny bierności zawodowej (Męcina, 2015). W populacji biernych zawodowo największą grupę nieaktywnych zawodowo stanowią emeryci (54%), a następnie kolejno osoby uczące się i uzupełniające kwalifikacje (17%), osoby obciążone obowiązkami rodzinnymi i związane z prowadzeniem domu (14%) oraz osoby niepełnosprawne lub chore (12%). Ponad dwuprocentową grupę biernych zawodowo tworzą również osoby „zniechęcone” bezskutecznym poszukiwaniem pracy. Z pewnością do tej grupy można zakwalifikować osoby podające jako przyczynę swojej bierności zawodowej zarówno wyczerpanie wszystkich znanych możliwości w poszukiwaniu pracy jak i przekonanie o niemożności jej znalezienia w akceptowanych warunkach. Przy czym, w przypadku osób młodych najważniejszymi przyczynami

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

niepodejmowania pracy jest kontynuowanie nauki, a wśród osób starszych - emerytura oraz choroba lub niesprawność. Kobiety, które stanowią ok. 62% biernych podają jako przyczynę bierności obowiązki rodzinne.

Niski poziom organizacji rynków rolnych i ograniczony dostęp do rynku dla małych i średnich gospodarstw

Nasila się konkurencja celów produkcyjnych i środowiskowych, a także społecznych w gospodarce światowej. W miarę rozwoju technologii cyfrowych hierarchiczna organizacja systemu żywnościowego ewoluje w kierunku organizacji sieciowej opartej na powiązaniach poziomych. W stosunkowo niewielkim stopniu dotyczy to drobnych producentów rolnych, którzy pozostając w rozproszeniu, reprezentują relatywnie mniejszą siłę rynkową wobec przemysłu i handlu detalicznego (Dybowski i in., 2017).

Podstawowymi barierami uniemożliwiającymi wykorzystanie potencjału produkcyjnego polskiego rolnictwa jest niekorzystna struktura agrarna przejawiająca się niskim potencjałem rynkowym pojedynczego gospodarstwa rolnego, ale także niski poziom integracji pionowej i poziomej rolników, która pozwoliłaby przynajmniej częściowo przeciwdziałać skutkom rozdrobnienia gospodarstw. Rozdrobnione struktury rolnictwa polskiego, słaba pozycja ekonomiczna rolników w łańcuchu żywnościowym i niedostateczna organizacja rynków rolnych w Polsce stwarzają zagrożenia na przyszłość. W efekcie powstawania coraz liczniejszych łańcuchów wartości, a zwłaszcza globalnych łańcuchów wartości (*global value chains*), dochodzi do transferu wartości dodanej od ogniw o niższym poziomie koncentracji, tj. z rolnictwa, do ogniw o wyższym poziomie koncentracji, tj. przetwórstwa i dystrybucji (handel). Zwiększeniu siły przetargowej rolników może sprzyjać wyższy poziom zorganizowania rynkowego rolników. Możliwe są dwie ścieżki wzajemnie uzupełniające się: (1) poprzez organizacje produkcyjne i quasi-produkcyjne, jak grupy producentów rolnych²⁹, spółdzielnie³⁰, uznane organizacje producentów³¹ oraz różne formy kooperacji rolników, a także (2) za pośrednictwem silnych branżowych organizacji rolniczych. W warunkach polskich zarówno jedna, jak i druga możliwość wykorzystywana jest w minimalnym stopniu³². Kluczową formą kooperacji są, na podstawie prawodawstwa unijnego, uznane organizacje producentów oraz na bazie rozwiązań krajowych, grupy producentów rolnych. Teoretycznym uzasadnieniem dla tych form organizacji rynku jest wzmocnienie pozycji rolników wobec postępującej szybko konsolidacji przemysłu rolno-spożywczego³³. Można bowiem zakładać, że organizacja/grupa kilkunastu/kilkudziesięciu rolników działając wspólnie będzie w stanie wynegocjować korzystniejsze warunki transakcji niż pojedynczy rolnik. Z drugiej strony, struktura taka rodzi także określone problemy związane z koniecznością przekonania wszystkich

²⁹ Podmioty o których mowa w ustawie z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. z 2018 r. poz. 1026).

³⁰ Podmioty o których mowa w ustawie z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze (Dz. U. z 2018 r. poz. 1285 z późn. zm.).

³¹ Podmioty o których mowa w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1308/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiającego wspólną organizację rynków produktów rolnych oraz uchylającego rozporządzenia Rady (EWG) nr 922/72, (EWG) nr 234/79, (WE) nr 1037/2001 i (WE) nr 1234/2007 (Dz. Urz. UE L 347 z 20.12.2013, str. 671).

³² Kowalczyk St. (red.), Kwasek M., Krzyżanowski J.T., (2019). Analiza SWOT Cel 3: Poprawa pozycji rolników w łańcuchu wartości (wersja ostateczna) (ekspertyza dla MRiRW), IERiGŻ-PIB, Warszawa.

³³ Chlebicka A., Fałkowski J., Wołek T. (2009). Powstawanie grup producentów rolnych a zmienność cen, Zagadnienia ekonomiki rolnej nr 2, s. 64.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

członków do konkretnego rozwiązania, co jest szczególnie trudne w warunkach polskich³⁴. W konsekwencji powyższych zjawisk wprawdzie liczba grup producentów rolnych w Polsce wzrosła z 8 w 2001 r. do 1391 w 2013 r., lecz po tym okresie następuje już systematyczny ich spadek. W 2017 r. było to 1009 grup i tylko 886 w 2019 r. Ogółem na 2028 zarejestrowanych od momentu wejścia w życie ustawy z 2000 r. grup producentów rolnych, zlikwidowano 1142 grupy, czyli 56%³⁵. Udział rolników w tej formie kooperacji pozostał niewielki, bo do grup należy zaledwie 12,5 tys. gospodarstw (członków grup producentów rolnych), czyli około 0,9% ogółu gospodarstw rolnych³⁶.

Relatywnie niski poziom przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

Poziom przedsiębiorczości na obszarach wiejskich jest relatywnie niski. Prowadzi tam działalność ok. 1/3 wszystkich przedsiębiorstw (pozostałe działają w miastach). Dominują mikroprzedsiębiorstwa (96%), a działalność prowadzona jest głównie przez osoby fizyczne. Liczba podmiotów gospodarczych wzrasta, jednak tempo tych zmian nie jest jednakowe. Najwyższe tempo wzrostu charakteryzuje regiony w których odnotowuje się wzrost liczby ludności³⁷.

Zdecydowana koncentracja wysokiego wskaźnika aktywności gospodarczej ma miejsce w strefach podmiejskich wielkich miast³⁸. Decyduje o tym renta położenia w stosunku do ważnych tras komunikacyjnych, bliskość dużych rynków zbytu, wysoki poziom rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej. O koncentracji podmiotów gospodarczych w strefach podmiejskich dużych miast decydują w znacznym stopniu także zasoby kapitału ludzkiego.

Według analiz GUS (Charakterystyka obszarów wiejskich, 2016, s. 22) w 2016 r. więcej niż co czwarty podmiot wpisany do rejestru REGON zlokalizowany był na obszarach wiejskich. Nadal jednak wskaźnik przedsiębiorczości, wyrażający liczbę podmiotów przypadających na 1000 mieszkańców, na wsi był niższy niż w miastach – 75 wobec 133. Jego wzrost w odniesieniu do 2006 r. był nieznacznie wyższy niż w miastach. Na terenach wiejskich najwięcej podmiotów zajmowało się drobnym handlem i naprawą pojazdów samochodowych oraz budownictwem, czyli działalnościami przynoszącymi niewielką wartość dodaną i tym samym dochody.

Działalność gospodarcza na terenach wiejskich jest ważnym czynnikiem i wskaźnikiem poziomu rozwoju gospodarczego oraz stanowi siłę napędową gospodarki wiejskiej, dzięki której przezwyciężyć można niekorzystne zjawiska, takie jak: bezrobocie i marginalizacja wsi, niskie dochody rodzin rolniczych oraz monofunkcyjność obszarów wiejskich. Wieś charakteryzuje się niższą aktywnością gospodarczą niż przeciętna w kraju i dużym zróżnicowaniem terytorialnym w tym zakresie. Większa aktywność cechuje tereny zachodnie Polski oraz strefy oddziaływania dużych ośrodków miejskich. Podstawowymi przyczynami niskiej aktywności ekonomicznej na wsi są m.in. niewystarczający popyt

³⁴ Fałkowski J., Chlebicka A., Łopaciuk-Goncaryk B. (2017). Social relationships and governing collaborative actions in rural areas: Some evidence from agricultural producer groups in Poland, *Journal of Rural Studies* vol. 49, s. 114.

³⁵ Dane MRiRW. Stan na Maj 2019 r.

³⁶ Według GUS w 2017 r. było 1,385 mln gospodarstw rolnych powyżej 1 ha.

³⁷ Przygodzka, R., 2020 Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich województwa podlaskiego – wczoraj i dziś [w:] R. Przygodzka, E. Gruszewska (red.), *Instytucjonalne i strukturalne aspekty rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*. Księga poświęcona pamięci dr hab. Adama Sadowskiego Profesora Uniwersytetu w Białymstoku, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020.

³⁸ Bański, J. (2015). Rola instytucji otoczenia biznesu w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej. *Wieś i Rolnictwo*, 167(2), 139-149.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

na pracę w skali lokalnej, mała dostępność miejsc pracy o wysokiej jakości, brak odpowiednich zachęt systemowych do podejmowania pracy, ograniczone wsparcie związane z doskonaleniem zawodowym, opieką i wychowaniem niesamodzielnymi członkami rodziny. W strukturze podmiotów na terenach wiejskich zdecydowanie przeważają mikroprzedsiębiorstwa. Analizując tendencje związane z podejmowaniem działalności gospodarczej na wsi, należy wydzielić kilka typów funkcjonalnych obszarów wiejskich. Inne uwarunkowania dla rozwoju przedsiębiorczości są na obszarach o silnych powiązaniach funkcjonalnych z ośrodkami miejskimi, inne zaś na obszarach monofunkcyjnych rolniczych położonych peryferyjnie. Stale najkorzystniejsze trendy rozwojowe panują na obszarach urbanizujących się, położonych w sąsiedztwie dużych aglomeracji miejskich. Natomiast niską dynamiką rozwoju charakteryzują się gminy zdecydowanie o charakterze rolniczym oraz obszary położone peryferyjnie w stosunku do głównych ośrodków miejskich. Relatywnie niewielka skala przedsiębiorczości zaznacza się we wschodniej i południowo-wschodniej części kraju (zwłaszcza w województwach podlaskim, lubelskim i podkarpackim) oraz w gminach położonych peryferyjnie w stosunku do dużych miast. Dynamika zmian w zakresie przedsiębiorczości wiejskiej w ostatnich latach w Polsce wskazuje, że coraz mniej znaczące są czynniki strukturalne i historyczne, a relatywnie większego wpływu nabierają uwarunkowania miękkie związane z klimatem, dla przedsiębiorczości w gminach (aktywność władz samorządowych, postawa elit lokalnych, postawa mieszkańców, wielkość zasobów kapitału społecznego³⁹).

W przypadku rolników, nie są oni w stanie w krótkim okresie zwiększyć skali produkcji. Ilość ziemi jest ograniczona i jest ona droga, a postęp technologiczny jest też funkcją czasu. Dlatego rolnicy szukają innych źródeł dochodu. W ostatnich latach zainteresowanie budzą tzw. łańcuchy alternatywne, głównie krótkie i lokalne (m.in. rolniczy handel detaliczny, działalność marginalna, lokalna i ograniczona, sprzedaż bezpośrednia i dostawy bezpośrednie, rynki hurtowe, lokalne targowiska itd). Formy te eliminując ogniwa pośrednie między rolnikiem a konsumentem, pozwalają na przejęcie większej części wytworzonej przez niego wartości dodanej. Przy rozważaniach na temat potrzeby wzmocnienia rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, należy wziąć również pod uwagę konieczność zwiększenia dostępności do świadczenia usług rolniczych i leśnych, jako alternatywy dla rolników, m.in. w zakresie wykorzystania technologii cyfrowych (Rolnictwo 4.0).

Ograniczenia w dostępie do wiedzy i innowacji

Polski system doradztwa rolniczego ma charakter publiczno-prywatny. W jego skład wchodzi jednostki finansowane ze środków budżetowych, jak i firmy prywatne.⁴⁰ O ile silną stroną polskiego sektora rolnego jest dostęp do publicznego doradztwa to systemowa organizacja przepływu wiedzy do rolnictwa napotyka szereg barier, w tym m.in.⁴¹ problem segmentacji grupy odbiorców – rolnicy nie stanowią jednolitej społeczności, mającej te same interesy ekonomiczne. Z doradztwa komercyjnego oraz wsparcia ze strony dostawców środków produkcji i odbiorców produktów rolnych w zakresie rozwiązań innowacyjnych, korzystają na ogół rolnicy z dużych i silnych ekonomicznie gospodarstw rolnych. Należy podkreślić, że problem stanowi dostęp do wiedzy i innowacji rolników o niższych dochodach, rozpoczynających prowadzenie działalności rolniczej i planujących rozwój przedsięwzięć o wysokiej wartości dodanej (przetwórstwo, produkcja ekologiczna, działalności niszowe). Można tu uwzględnić

³⁹ Stanny, M., Rosner, A., & Komorowski, Ł. (2018). Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III. Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika, IRWiR PAN, FEFRWP, Warszawa.

⁴⁰ [Jak zostać doradcą i prowadzić firmę DR.pdf \(cdr.gov.pl\)](#)

⁴¹ zob. Propozycja koncepcji rozwoju systemu transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie w Polsce, CDR, Brwinów, 2019.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

takie czynniki jak wielkość gospodarstwa, poziom specjalizacji, lokalizacja (wyższy poziom profesjonalizacji rolników w zachodniej i północnej części Polski). Należy także wskazać na bariery systemowe, ograniczające skłonność rolników do inwestycji. Pierwsza, to brak prowadzenia rachunkowości przez większość gospodarstw rolnych, co powoduje brak narzędzi do oceny korzyści ekonomicznej z zastosowanej innowacji. Druga bariera, to powszechna nieformalna dzierżawa gruntów rolnych, niestabilna, niesklaniająca ich czasowych użytkowników do innowacyjnych inwestycji.

Także publiczne doradztwo rolne zmagają się z problemami. Należy do nich zaliczyć: brak stabilności zatrudnienia pracowników, niewystarczający poziom zarobków i możliwości rozwoju zawodowego doradców, starzenie się kadry, które wszystkie razem mogą ograniczać stopień realizacji zadań powierzonych doradztwu publicznemu (por. *Informacja MRiRW na temat systemu doradztwa... op cit.*).

Prywatne podmioty doradcze są to najczęściej jedno lub kilkusobowe podmioty zajmujące się głównie świadczeniem usług doradczych związanych z ubieganiem się o środki finansowe na rozwój gospodarstwa rolnego. Prowadzą także dokumentację dla rolników oraz świadczą usługi ubezpieczeniowe czy rachunkowe dla gospodarstw rolnych. W 2020 roku w kraju funkcjonowało około 300 prywatnych podmiotów doradczych.

Dostępne dane i analizy wskazują ponadto na niezadowalający poziom innowacyjności gospodarki w Polsce, w tym na obszarach wiejskich. Gospodarstwa rolne i przedsiębiorstwa wiejskie rzadko wprowadzają w swojej działalności nowe rozwiązania biznesowe, co przekłada się na niski poziom wskaźników innowacyjności. Taki stan rzeczy w dużym stopniu warunkowany jest niedostatecznym ujawnianiem się efektów aglomeracji, wynikającym z rozproszenia lub braku kapitału finansowego, deficytów wykwalifikowanych pracowników, informacji oraz podmiotów i instytucji o profilu badawczo-rozwojowym⁴².

Ponadto, z raportu przygotowanego dla KE⁴³ wynika, że młodzi rolnicy w Polsce są relatywnie mniej zainteresowani (w relacji do przedstawicieli tej grupy z innych krajów UE) szkoleniami demonstracyjnymi lub pokazami polowymi, indywidualnym doradztwem, szkoleniami lub kursami rolniczymi, uczestnictwem w warsztatach, dołączeniem do grupy lub sieci studyjnej oraz szkoleniami internetowymi lub e-learningiem przez Internet jako źródłem zdobywania wiedzy niż inni młodzi rolnicy w UE. Młodzi rolnicy w Polsce są natomiast bardziej niż w innych krajach zainteresowani wykorzystaniem mediów społecznościowych jako źródła wiedzy. Zidentyfikowane potrzeby polskich młodych rolników w zakresie wiedzy są mniejsze niż innych młodych rolników w UE, z wyjątkiem umiejętności związanych z ubieganiem się o dotacje i kredyty.

Niski stopień przyjazności otoczenia prawno-instytucjonalnego związanego z rozwojem pozarolniczej działalności gospodarczej

⁴² Chechelski P. (2017). Ocena rozwoju innowacyjności sektora rolno-spożywczego w Polsce, w: Grochowska R. (red.) Potencjalne scenariusze rozwoju innowacyjności w sektorze rolno-spożywczym po 2020 roku, Monografie Programu Wieloletniego 2015-2019 nr 57, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 44-73

⁴³ Zondag et al. (2015a), Needs of young farmers. Report i of the Pilot project: Exchange programmes for young farmers. European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development; Zondag et al. (2015b). Young farmers' needs in Poland. Annex I.21 to the Pilot project: Exchange programmes for young farmers Client: European Commission, European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development. 25 September.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Kreowanie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich pozytywnie wpływa na ich wzrost gospodarczy, a także przeciwdziała niekorzystnym procesom społeczno-ekonomicznym, takim jak bezrobocie, wykluczenie społeczne czy depopulacja. Na przestrzeni ostatnich lat ogólne warunki rozpoczęcia i prowadzenia działalności gospodarczej⁴⁴ w Polsce zmieniały się i były różnorodnie oceniane⁴⁵. Wymagania formalno-administracyjne związane z uruchamianiem indywidualnego biznesu, szczególnie przedsięwzięć na niewielką skalę, nie są obecnie istotnym problemem. Relatywnie większe znaczenie mają w tym przypadku kwestie deficytu kapitału, ograniczonego popytu, silnej konkurencji oraz trudności w komercjalizacji pomysłu na biznes. Natomiast jeżeli chodzi o prowadzenie małych firm, jako istotny problem i barierę hamującą ich rozwój, przedsiębiorcy i eksperci wskazywali niestabilność i niejednoznaczność przepisów, zbiurokratyzowanie wymogów związanych ze wsparciem publicznym, wysokie obciążenie składkami emerytalno-rentowymi oraz skomplikowany i zmienny system VAT⁴⁶. Osoby prowadzące działalność gospodarczą zwracają także uwagę na poprawę systemu bodźców i zachęt do inwestowania, co ma szczególne znaczenie z punktu widzenia pobudzania krajowej gospodarki w związku z kryzysem ekonomicznym wywołanym pandemią COVID-19⁴⁷.

Wsparcie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich ze względu na swoją specyfikę, polegającą m.in. niekorzystnej lokalizacji względem centrów rozwoju (brak renty położenia), ograniczony popyt (niski poziom dochodów mieszkańców wsi), nasilone strukturalne problemy gospodarcze i infrastrukturalne (niska jakość Internetu lub jego brak, przestarzała sieć energetyczna) oraz niedobory kapitału, należy rozpatrywać jako dziedzinę specjalnego oddziaływania instytucjonalnego⁴⁸. Wsparcie

⁴⁴ Warunki prawno-instytucjonalne dotyczące prowadzenia działalności gospodarczej obejmują w szczególności przepisy regulujące funkcjonowanie przedsiębiorstw (m.in. system podatkowy, realizacja umów, licencje, pozwolenia, ochrona praw własności, zakładanie firmy, zatrudnianie pracowników, pozyskiwanie kapitału), warunki udzielania wsparcia finansowego (kredyty, pożyczki, dotacje ze źródeł zewnętrznych) oraz działalność publicznych i niepublicznych instytucji otoczenia biznesu.

⁴⁵ System VAT charakteryzuje się zwykle z punktu widzenia przedsiębiorców, prowadzących często działalność na dużą skalę, i dotyczy on opisu oraz oceny systemu opodatkowania (wysokość i stopień skomplikowania obciążeń), rozstrzygnięcia sporów (funkcjonowanie sądownictwa) i przejrzystości regulacji związanej z prowadzeniem działalności gospodarczej. Raport Banku Światowego Doing Business 2020 analizujący bariery i ograniczenia w zakładaniu oraz prowadzeniu działalności gospodarczej pozycjonował Polskę na 40 pozycji wśród 190 krajów świata. Według innej klasyfikacji (PWC i Banku Światowego) diagnozującej przyjazność systemu podatkowego dla przedsiębiorców *Paying Taxes 2020*, Polska uplasowała się na 77 miejscu. Dane OECD wskazują z kolei na relatywnie wysokie obciążenie krajowych przedsiębiorców podatkami, co może stanowić czynnik zniechęcający do prowadzenia indywidualnej działalności gospodarczej, *Doing Business 2020*. (2020). Economy Profile. Comparing Business Regulation i 190 economies, World Bank Group; <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020>; <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/global-revenue-statistics-database.htm>.

⁴⁶ Musiał, W., Barczyk, J., Zukovskis, J. (2018). *Bariery i szanse rozwoju drobnej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w Polsce i na Litwie w ocenach ekonomistów*, Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych, 1(22), 171-184; Bański J., Chmieliński P., Czapiewski K., Mazur M., Szymańska M., Wilkin J., (2015). *Przedsiębiorczość na wsi – współczesne wyzwania i koncepcje rozwoju*, Publikacja pokonferencyjna, FDPA, MRiRW, Warszawa; ARC Rynek i Opinia (2018). *Polski mikroprzedsiębiorca 2018*, InFakt.

⁴⁷ Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, *Krajowy Plan Odbudowy i Zwiększania Odporności*, Warszawa, 2021, s. 13-15.

⁴⁸ Chmieliński P., Gospodarowicz M., Wasilewski A., Oliński M. (2015). *Instytucje otoczenia biznesu działające na rzecz rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich – diagnoza, kierunki, rekomendacje*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

powinno mieć na celu zwiększenie dostępności i jakości pomocy szkoleniowo-doradczej oraz finansowej dla osób rozpoczynających i prowadzących własną działalność gospodarczą⁴⁹.

Problemy prowadzenia działalności na obszarach wiejskich są o tyle większe, że ma tam miejsce zjawisko negatywnego synergicznego oddziaływania ogólnych barier administracyjnych oraz specyfiki wiejskiej. W tym drugim przypadku chodzi głównie o znaczne oddalenie od docelowych (w znacznej mierze miejskich) klientów, a także niedostatki w zakresie infrastruktury (w tym także internetowej) oraz często niższy poziom kapitału ludzkiego i społecznego. To wszystko sprawia, że spektrum uzasadnionej ekonomicznie działalności gospodarczej możliwej do prowadzenia na obszarach wiejskich jest znacznie zawężone w stosunku szczególnie do dużych ośrodków miejskich.

⁴⁹ Szkolenia i usługi doradcze powinny dotyczyć zwiększania konkurencyjności firm funkcjonujących w branżach rolno-spożywczej, agroturystyki i budownictwa oraz poprawy rentowności i przeżywalności podmiotów usługowo-handlowych nastawionych na rynki lokalne, por. *Ekspertyza w zakresie trudno dostępnych bądź nieoferowanych na rynku, a poszukiwanych usług (doradczych, szkoleniowych, finansowych i innych) dla mikro, małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP) z obszarów wiejskich, mających na celu podnoszenie ich konkurencyjności, rentowności i potencjału oraz wiedzy i kompetencji przedsiębiorców*, Ekspertyza, Agrotec Polska sp. z o.o., Warszawa 2015.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Szanse

Rozwój infrastruktury technicznej

Poprawa sieci infrastruktury drogowej stwarza możliwości terytorialnego zwiększenia dostępności miejsc pracy dla mieszkańców wsi, w tym z wykorzystaniem rozwoju ośrodków miejskich (Chmieliński, 2013). Jednocześnie rozwój infrastruktury teleinformatycznej może stać się przyczynkiem do tworzenia nowych działalności ekonomicznych oraz usług publicznych dla mieszkańców wsi. Szansą dla rozwoju gospodarstw rolnych jest dalsze upowszechnienie usług środowiskowych, w tym zwłaszcza w zakresie odnawialnych źródeł energii. Mając na uwadze cechy charakterystyczne produkcji rolnej, należy stwierdzić, że największe możliwości pozyskiwania energii odnawialnej w rolnictwie wiążą się z przetwarzaniem biomasy (Babuchowska, Marks-Bielska, 2017, Sulewski, Majewski, Wąs, 2017).

Postępujące procesy koncentracji w strukturze agrarnej

W latach 2005-2017 nastąpiły wyraźne zmiany w liczbie i strukturze obszarowej gospodarstw rolnych. Liczba podmiotów powyżej 1 ha UR zmniejszyła o 401,6 tys. gospodarstw, tj. o prawie 23%, co było wynikiem spadku (o 24%) liczby gospodarstw do 30 ha UR (zwłaszcza do 5 ha, ubytek o 31%) i względnie dynamicznego powiększania (o 32%) grupy gospodarstw 30-hektarowych i większych⁵⁰, a w szczególności podmiotów powyżej 50 ha UR (wzrost o 65%). Są to jednostki z reguły zdolne do skutecznej konkurencji na rynku produktów rolnych, które umożliwiają uzyskanie satysfakcjonujących dochodów z pracy w gospodarstwie rolnym. Mimo to ich udział pozostaje niewielki i wynosi ok. 3%. Należy podkreślić, że krajowe gospodarstwa o wielkości powyżej 50 ha UR stanowiły tylko ok. 4% łącznej liczby takich gospodarstw w UE-28, mimo tego, że ogół gospodarstw w Polsce stanowi ok. 13% ogólnej liczby gospodarstw UE-28. W strukturze polskich gospodarstw nadal dominowały (51%) podmioty do 5 ha UR. Koncentracja, a zatem powiększanie się funkcjonujących gospodarstw, powinna zwiększać szansę do ich przejmowania przez następców.

Ze szczegółowej analizy zmian w liczbie gospodarstw według grup obszarowych w poszczególnych latach wynika, że po 2010 roku, tempo ubytku gospodarstw najmniejszych uległa nieznacznemu wyhamowaniu. W konsekwencji w latach 2010-2013 najszybciej ubywało podmiotów o areale od 5 do 10 ha UR⁵¹, a w latach następnych – gospodarstw z grupy obszarowej 15-20 ha UR⁵². To zjawisko należy wiązać ze wzrostem wymagań wobec producentów rolnych i zmianami na pozarolniczym rynku pracy. W sytuacji nasilającej się konkurencji, użytkownicy tej wielkości podmiotów byli coraz bardziej marginalizowani przez rynek, co z reguły wiązało się ze znacznym zmniejszeniem dochodów.

⁵⁰ w regionach o najbardziej rozdrobnionej strukturze tj. w województwie małopolskim, podkarpackim, śląskim i świętokrzyskim wzrost liczby gospodarstw odnotowano już od obszaru 20 ha UR. Takie same tendencje dotyczyły procesów koncentracji ziemi.

⁵¹ w latach 2010-2013 największe tempo spadku odnotowano w grupie w o powierzchni 5-10 ha UR, ich liczba zmniejszyła się o 9,0%, a w grupie 1-5 ha UR – o 7,3%.

⁵² Pomiedzy 2010 a 2017 rokiem największą dynamikę spadku odnotowano w grupie gospodarstw 15-20 ha UR – o 2,8%, gdy z zbiorze gospodarstw 1-5 ha UR – o 0,8%.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Tabela 7. Liczba i struktura obszarowa gospodarstw według województw w 2016

Województwo		Razem	Grupy obszarowe w ha UR							
			1-2	2-5	5-10	10-15	15-20	20-30	30-50	≥ 50
Polska	<i>liczba</i>	1 383,9	271,1	465,7	309,7	137,0	66,8	61,3	40,3	32,1
	<i>struktura</i>	100,0	19,6	33,6	22,4	9,9	4,8	4,4	2,9	2,3
Dolnośląskie	<i>liczba</i>	54,4	11,9	14,5	12,2	5,5	2,4	2,5	2,3	3,0
	<i>struktura</i>	100,0	22,0	26,6	22,5	10,1	4,3	4,6	4,3	5,5
Kujawsko-pomorskie	<i>liczba</i>	62,5	6,7	13,8	14,2	9,9	5,5	5,8	4,0	2,6
	<i>struktura</i>	100,0	10,7	22,1	22,7	15,7	8,9	9,3	6,4	4,2
Lubelskie	<i>liczba</i>	178,7	27,0	71,9	45,6	15,7	7,1	5,7	3,5	2,1
	<i>struktura</i>	100,0	15,1	40,2	25,5	8,8	4,0	3,2	2,0	1,2
Lubuskie	<i>liczba</i>	19,5	3,5	5,7	3,7	1,9	1,2	1,1	0,9	1,5
	<i>struktura</i>	100,0	18,1	29,2	18,8	9,9	5,9	5,4	4,8	7,7
Łódzkie	<i>liczba</i>	121,8	19,8	41,4	34,5	13,0	5,6	4,3	2,3	1,0
	<i>struktura</i>	100,0	16,3	34,0	28,3	10,7	4,6	3,5	1,8	0,8
Małopolskie	<i>liczba</i>	137,7	50,5	62,7	18,3	3,3	1,1	0,9	0,5	0,5
	<i>struktura</i>	100,0	36,7	45,5	13,3	2,4	0,8	0,6	0,4	0,4
Mazowieckie	<i>liczba</i>	211,6	30,1	66,0	59,3	26,8	11,4	10,3	5,0	2,7
	<i>struktura</i>	100,0	14,2	31,2	28,0	12,6	5,4	4,9	2,4	1,3
Opolskie	<i>liczba</i>	26,0	4,4	7,2	4,9	3,1	1,5	1,8	1,6	1,5
	<i>struktura</i>	100,0	16,9	27,5	18,8	11,9	5,9	7,1	6,1	5,8
Podkarpackie	<i>liczba</i>	129,4	47,1	59,1	16,5	2,9	1,1	1,2	0,8	0,8
	<i>struktura</i>	100,0	36,5	45,7	12,7	2,2	0,8	0,9	0,6	0,6
Podlaskie	<i>liczba</i>	80,2	5,4	16,5	21,8	14,2	8,2	7,6	4,5	2,1
	<i>struktura</i>	100,0	6,7	20,6	27,1	17,6	10,3	9,4	5,6	2,6
Pomorskie	<i>liczba</i>	37,8	4,3	8,3	9,1	5,7	3,1	3,0	2,2	2,2
	<i>struktura</i>	100,0	11,4	21,9	24,1	15,1	8,1	7,8	5,7	5,7
Śląskie	<i>liczba</i>	51,8	16,6	19,8	8,6	2,6	1,4	1,1	0,9	0,8
	<i>struktura</i>	100,0	32,1	38,1	16,6	5,1	2,7	2,2	1,7	1,5
Świętokrzyskie	<i>liczba</i>	83,3	17,3	36,6	19,3	5,6	2,0	1,5	0,7	0,4
	<i>struktura</i>	100,0	20,8	43,6	23,2	6,8	2,4	1,9	0,8	0,5
Warmińsko-mazurskie	<i>liczba</i>	42,0	3,8	8,1	7,5	5,8	4,2	4,7	4,2	3,7
	<i>struktura</i>	100,0	9,1	19,3	17,9	13,9	9,9	11,2	9,9	8,9
Wielkopolskie	<i>liczba</i>	118,4	18,5	28,0	28,6	17,7	8,6	7,9	5,1	3,8
	<i>struktura</i>	100,0	15,7	23,7	24,1	15,0	7,3	6,7	4,3	3,2
Zachodniopomorskie	<i>liczba</i>	28,6	3,8	6,5	5,7	3,2	2,3	1,9	1,8	3,3
	<i>struktura</i>	100,0	13,4	22,8	20,0	11,3	8,1	6,6	6,4	11,4

Źródło: na podstawie Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2016 r., GUS, Warszawa 2017⁵³.

Tabela 8. Średnia powierzchnia użytków rolnych w latach 2009-2018 (w ha)

	2009	2012	2015	2018
Młodzi rolnicy	41 ,22	28 ,25	29 ,47	28 ,01
Ogółem	34 ,88	36 ,32	35 ,70	34 ,26

Źródło: Polski FADN.

Tabela 9. Średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa w latach 2009-2018 (SO w euro)

	2009	2012	2015	2018
--	------	------	------	------

⁵³ Ze względu na elektroniczną formę przetwarzania danych w przypadku niektórych wyliczeń – z tytułu zaokrągleń – mogą wystąpić różnice 1 – liczba gospodarstw w tys., s – struktura w %.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Młodzi rolnicy	48 768 ,12	35 612 ,00	42 617 ,04	32 268 ,70
Ogółem	46 979 ,68	47 225 ,97	46 994 ,16	42 896 ,38

Źródło: Polski FADN.

Tabela 10. Średni wzrost wielkości ekonomicznej gospodarstwa w latach 2016-2018 (%)

	2016	2017	2018
Młodzi rolnicy	4 .57	6 .65	6 .45
Ogółem	1 .26	1 .20	0 .96

Źródło: Polski FADN.

Relacje pomiędzy procesem koncentracji ziemi w rolnictwie a przyciąganiem młodych rolników oraz ułatwianiem rozwoju działalności gospodarczej na obszarach wiejskich są złożone i niejednoznaczne. Warunkuje je szereg czynników, wśród których istotne znaczenie ma skala odchodzenia ludności z rolnictwa i podejmowania pracy w innych sektorach, potencjał ekonomiczny gospodarstw rolnych (zwłaszcza poziom wyposażenia w ziemię i kapitał) oraz regulacje związane z obrotem gruntami rolnymi⁵⁴. Przeprowadzone badania dokumentują, iż duże obszarowo gospodarstwa rolne są częściej przejmowane przez młode osoby, co jest związane przede wszystkim z relatywnie większymi szansami na osiągnięcie przez nich w przyszłości satysfakcjonujących dochodów i odpowiedniego poziomu życia⁵⁵.

W warunkach Polski proces koncentracji ziemi w towarowych gospodarstwach rodzinnych przebiega zbyt wolno⁵⁶, a rozdrobnienie agrarne jest fundamentalną barierą wzrostu konkurencyjności⁵⁷. Rozdrobnienie agrarne w kraju przekłada się na przeciętnie niski potencjał produkcyjno-ekonomiczny gospodarstw rolnych, któremu towarzyszy nadmiar zaangażowanych zasobów pracy. To z kolei determinuje słaby poziom dochodów osiąganych w rolnictwie, zarówno w odniesieniu do innych państw UE, jak i w stosunku do pozostałych branż gospodarki⁵⁸.

Można przyjąć, że aktualnie w Polsce można prowadzić działalność rolniczą przynoszącą akceptowalny poziom dochodów na areale obejmującym co najmniej 30 ha UR⁵⁹ (i powyżej 25 tys. euro SO). W rolnictwie wielu krajów UE progi te kształtują się na poziomie co najmniej 100 ha UR i 100 lub nawet 250 tys. euro SO⁶⁰, co wskazuje na wielkości jakie mogą być oczekiwane w niedalekiej przyszłości w rolnictwie polskim. Wskazane w rolnictwie polskim progi wielkościowe 30 ha UR i 25 tys. euro umożliwiają obecnie, choć nie gwarantują, osiągnięcia skali produkcji odpowiedniej dla uzyskania dochodu zbliżonego do parytetowego w gospodarce.

Wzmacnianie i ułatwianie procesu przepływu ziemi z gospodarstw małych, niezorientowanych rynkowo do podmiotów większych, towarowych i mających szansę na rozwój działalności stanowi podstawową

⁵⁴ Sikorska A. (2013). *Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 334 (1), 8-21.

⁵⁵ Klank L. (2006). *Sukcesja gospodarstw rolnych w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa; Dudek M. (2009). *Sukcesja w gospodarstwach rolników w wieku przedemerytalnym*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 3(320), IERiGŻ-PIB, Warszawa; Glaben, T., Petrick, M., Tietje, H., Weiss, C. (2009). *Probability and timing of succession or closure in family firms: a switching regression analysis of farm households in Germany*, Applied Economics, 41(1), 45-54; Suess-Reyes, J., Fuetsch, E. (2016). *The future of family farming: A literature review on innovative, sustainable and succession-oriented strategies*, Journal of Rural Studies, 47, 117-140.

⁵⁶ Zegar J.St. (2018). *Kwestia agrarna w Polsce*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

⁵⁷ Baer-Navrocka A., Poczta W. (2020). *Struktura polskiego rolnictwa*, w: Wilkin J., Hałasiewicz A. (red.) *Polska wieś 2020. Raport o stanie wsi*, FDPA, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, 75-94.

⁵⁸ Wąs, A., Sulewski, P., Majewski, E. (2019). *Metodyczne i praktyczne aspekty rachunku dochodu parytetowego w polskim rolnictwie*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 359(2), 3-27. <https://doi.org/10.30858/zer/109926>.

⁵⁹ W 2016 roku w Polsce funkcjonowało około 1,4 mln gospodarstw rolnych o powierzchni co najmniej 1 ha UR. Ponad połowa z nich (53%) były to gospodarstwa obejmujące nie więcej niż 5 ha. Zajmowały one łącznie obszar 1,9 mln ha (czyli 14% ogółu UR), Poczta W. (2020). *Przemiany w rolnictwie polskim w okresie transformacji ustrojowej i akcesji Polski do UE*, Wieś i Rolnictwo 2(187)/2020, 57-77..

⁶⁰ Sadowski A., Czubak W., Poczta W., Rowiński J. (2019). *Struktury polskiego rolnictwa na tle struktur rolnictwa UE*, w: Poczta W., Rowiński J. (red.) *Struktura polskiego rolnictwa na tle Unii Europejskiej*. EFRWP, TEP, CeDeWu. Warszawa, 45-81

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

zachętę dla młodych osób do podejmowania pracy w gospodarstwach rolnych. Procesowi powiększania się segmentu silnych ekonomicznie, rodzinnych gospodarstw rolnych, prowadzonych przez osoby młode (generalnie lepiej wykształcone, o wyższych kompetencjach cyfrowych od swoich rodziców), będzie towarzyszyło inicjowanie przedsięwzięć zwiększających efektywność i skalę produkcji, skracających łańcuchy dostaw żywności, produkcję towarów o większej wartości dodanej, wdrażanie innowacji, podejmowanie współpracy z innymi producentami rolnymi oraz różnicowanie działalności (rozwój okołorolniczych i pozarolniczych przedsięwzięć biznesowych).

Inicjowanie przedsięwzięć nakierowanych na rozwój/dywersyfikację prowadzonej działalności jest uwarunkowane wielkością posiadanego majątku trwałego, jakością kapitału ludzkiego i społecznego (np. kwalifikacje, umiejętności, skłonność do ryzyka, skłonność do współpracy). Zwiększenie skali koncentracji ziemi w polskim rolnictwie, oprócz kontynuacji korzystnych zmian pokoleniowych, może także przekładać się na rozwój branż oferujących produkty i usługi dla rolnictwa oraz lokalnych i ponadlokalnych rynków rolno-żywnościowych.

Kolejnym istotnym warunkiem uaktywnienia tych procesów jest umożliwienie dopływu do sektora rolnego młodych, przedsiębiorczych osób spoza ludności rolniczej, zainteresowanych prowadzeniem gospodarstw rolnych (*new entrants*).⁶¹

Konkludując, procesy koncentracji pomimo zwiększania kosztów wejścia na rynek stanowią ostatecznie czynnik stymulujący przyciąganie młodych rolników. Odnosi się to przede wszystkim do tych osób, które czy to poprzez dziedziczenie, czy nabycie gospodarstw, wiążą z rolnictwem swą zawodową przyszłość. Ostatecznie bowiem tylko relatywnie duże, rynkowe i nowoczesne podmioty są w stanie zapewnić swoim właścicielom dochody na co najmniej parytetowym poziomie⁶².

Rozwój biogospodarki, gospodarki o obiegu zamkniętym i upowszechnienie się ekoinnowacji

Z punktu widzenia dywersyfikacji gospodarczej obszarów wiejskich i rozwoju tamtejszych rynków pracy zasadnicze znaczenie będzie miało funkcjonowanie sektora biogospodarki obejmującego działalność podmiotów bazujących na wykorzystaniu różnych surowców naturalnych (biomasa), energii słonecznej, wiatrowej i wodnej⁶³. Ze względu na niekorzystne zmiany klimatu, zanieczyszczenie środowiska i rosnące koszty energii opartej na paliwach kopalnych, oczekuje się dalszego rozwoju sektora OZE i związanych z nim przedsiębiorstw, co powinno przełożyć się na rozwój gospodarczy w skali lokalnej, zwiększenie aktywności zawodowej ludności wiejskiej oraz przepływ zbędnych pracowników z sektora rolnego. Postęp w biogospodarce wiąże się ściśle ze zwiększeniem poziomu innowacyjności. Nowe rozwiązania produktowe, procesowe, organizacyjne i marketingowe stanowią niezbędny warunek kreowania i przyrostu wartości dodanej w gospodarce wiejskiej, a także źródło nowych miejsc pracy dla mieszkańców wsi. W innowacjach w biogospodarce upatruje się również szanse na pobudzenie lokalnego wzrostu gospodarczego, maksymalizującego pozytywne efekty zewnętrzne dla środowiska i społeczeństwa oraz minimalizującego negatywne ich rodzaje.

⁶¹ Adamski M., Jarzębowski S., Józwiak W., Kagan A., Mirkowska Z., Skarżyńska A., Żekało M. (2019). *Przedsiębiorstwo i gospodarstwo rolne wobec zmian klimatu i polityki rolnej (5)*, Monografie PW nr 96, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

⁶² Sadowski A., Poczta W., Szuba-Barańska E., Beba P. (2015). *Modele gospodarstw rolnych w państwach Unii Europejskiej*, *Więś i Rolnictwo* 3, (168), 43-62; Sadowski A., Poczta W., Beba P., Szuba-Barańska E. (2016). *Zróżnicowanie produktywności modeli gospodarstw rolnych w UE*, *Więś i Rolnictwo*, 1 (170), 127-138

⁶³ Bański J., (2014). *Perspektywy rozwoju polskiej wsi – wybrane zagadnienia*, *Więś i Rolnictwo* Nr 4/165, s. 5.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Nowe modele biznesu i organizacji rynku, wzrost poziomu przedsiębiorczości rolniczej

Zmieniające się wzorce konsumpcji oraz postęp technologiczny wpływają na pojawienie się nowych modeli biznesowych w działalności okołorolniczej (prowadzonej przy udziale majątku gospodarstwa) i pozarolniczej, takich jak: rewitalizacja usług wiejskich poprzez innowacje społeczne i cyfrowe, rozwój (nowych) rynków produktów i surowców (biogospodarka), wzrostowy trend popytu na produkty wysokiej jakości oraz ekologiczne, zarówno w postaci przetworzonej, jak i surowców.

Z punktu widzenia rozwoju rolnictwa, w tym segmentu wysokojakościowej i przyjaznej dla środowiska produkcji rolnej, istotne jest wspomaganie napływu do sektora osób młodych i wykształconych, osób przedsiębiorczych, dysponujących również pozarolniczym przygotowaniem edukacyjnym i pozarolniczym doświadczeniem zawodowym.

Za przedsiębiorczość rolniczą można uznać formy działalności gospodarczej polegające, z jednej strony, na prowadzeniu komercyjnej firmy rolniczej (gospodarstwa rolnego), dającej możliwość pełnego zatrudnienia i głównego źródła dochodu jej kierownikowi (rolnikowi), a z drugiej strony, prowadzenia działalności gospodarczej, której podstawą są zasoby produkcyjne gospodarstwa, dającej możliwość pozyskania dochodów spoza rolnictwa (sektora produkcji rolnej). Ta druga forma traktowana jest na ogół jako zjawisko dywersyfikacji ekonomicznej gospodarstwa rolnego. Przejawia się ona np. w prowadzeniu działalności agroturystycznej, świadczeniu usług produkcyjnych przy pomocy sprzętu rolniczego i zabudowań gospodarczych, prostego przetwórstwa produktów rolnych i handlu detalicznego itp. W wielu przypadkach dywersyfikacja ekonomiczna gospodarstwa rolnego pozwala na jego przetrwanie, bowiem bez tych dodatkowych dochodów byłoby to niemożliwe⁶⁴. Ważnym elementem możliwości dywersyfikacji działalności gospodarstwa jest rozwój nowoczesnych usług rolniczych (jak np. drony z opryskiwaczem, elektryczne ciągniki o zerowej emisji spalin czy wykorzystanie sztucznej inteligencji) co pozwala na ułatwienie dostępu do profesjonalnych usług przez innych rolników, a tym samym daje możliwości optymalizacji kosztów prowadzenia działalności.

Ważne jest również wzmacnianie precyzyjnego rolnictwa (Rolnictwo 4.0) poprzez rozwój przedsiębiorczości w zakresie świadczenia usług rolniczych z wykorzystaniem technologii cyfrowych związane z: ograniczeniem zużycia środków ochrony roślin, zrównoważonym gospodarowaniem zasobami wodnymi, nowoczesnym zarządzaniem stadem zwierząt. W obliczu rosnącego zapotrzebowania na żywność, wdrożenie sztucznej inteligencji i Big Data w świat rolnictwa staje się koniecznością. Świadczenie usług w rolnictwie w zakresie wykorzystania technologii cyfrowych - Smart Farming pozwoli nie tylko zwiększyć efektywność upraw, ale wpłynie również na obniżenie zanieczyszczenia plonów i środowiska.

Ponadto, na rozwój przedsiębiorczości mogą wpłynąć również usługi wspierając zrównoważoną gospodarkę leśną. W przypadku usług rolniczych odbiorcą nie zawsze jest rolnik.

Wg GUS, liczba gospodarstw, w których udział przychodów ze sprzedaży wyrobów i usług z działalności innej niż rolnicza bezpośrednio związanej z gospodarstwem rolnym, w ogólnej sprzedaży produkcji gospodarstwa rolnego stanowi ok. 10%, w 2016 r. wynosiła 18 394, a tych, w których udział ten stanowi –50% wyniosła 10 370.

⁶⁴ Bański J., P Chmieliński, K Czapiewski, M Mazur, M Szymańska, J Wilkin (2015). Przedsiębiorczość na wsi – współczesne wyzwania i koncepcje rozwoju. Publikacja pokonferencyjna, Forum Debaty Publicznej, FDPA, MRiRW, Warszawa.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Obserwujemy pojawianie się nowych trendów konsumenckich (żywności ekologiczna), czy alternatywy dla tworzyw sztucznych – produktów przemysłowych z materiałów pochodzenia rolniczego⁶⁵). Dają one szansę na rozwój nowych kierunków i nisz w rolnictwie, szczególnie atrakcyjnych dla młodych rolników, a także stanowią szansę dla rozwoju nowych dziedzin przetwórstwa i nowych produktów. Tym samym tworzą się możliwości tworzenia nowych modeli biznesowych z wykorzystaniem produkcji wysokiej jakości (Leszczyńska, 2017, Schaffers, et al., 2007).

Wzrost liczby MŚP działających na obszarach wiejskich

W 2017 r. w Polsce działało 2,08 mln przedsiębiorstw niefinansowych, podczas gdy w 2016 r. było ich 2,01 mln a w 2008 r. – 1,79 mln. ⁶⁶.

Obszary znajdujące się w bezpośredniej strefie oddziaływania dużego miasta cechuje z jednej strony wielofunkcyjny rozwój bazujący na korzyściach aglomeracji, a z drugiej strony stały napływ przedsiębiorczej, wykształconej ludności do suburbanizującej się strefy. Duża liczba małych przedsiębiorstw usługowych w regionach turystycznych związana jest natomiast z obsługą ruchu turystycznego. W polskich warunkach ruch turystyczny jest niestety obciążony dużą sezonowością, co wpływa na roczne cykle aktywności wielu podmiotów gospodarczych w regionach turystycznych.

W związku z wyższym poziomem rozwoju działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich byłego zaboru pruskiego, w obszarze tym również można zaobserwować nieco wyższą liczbę podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na liczbę mieszkańców, niż w Polsce Wschodniej. Najkorzystniej pod względem aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej prezentuje się województwo zachodniopomorskie, gdzie na 1000 mieszkańców obszarów wiejskich w wieku produkcyjnym przypada 158,08 podmiotów gospodarczych. Natomiast w związku ze słabością ośrodków regionalnych i typowo rolniczym charakterem obszarów wiejskich, najniższe wartości odnotowano w województwach wschodnich: lubelskie (88,83), podkarpackie (89,03) i podlaskie (90,75).

Dynamika przyrostu wskaźnika przedsiębiorczości jest jednak zadowalająca. W latach 2005-2012 wskaźnik ten wzrósł o 2,3% w woj. lubelskim, o 7,1% w woj. podlaskim i prawie o 11% w woj. warmińsko-mazurskim. Największy udział przedsiębiorstw prowadzących działalność rolniczą można odnotować w województwie łódzkim, małopolskim, mazowieckim, lubelskim, warmińsko-mazurskim, podkarpackim i wielkopolskim.

Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich w Polsce także rozwija się bardzo nierównomiernie. Podmioty gospodarcze prowadzące działalność związaną z rolnictwem lokują się najczęściej w województwach wschodnich (podkarpackie, lubelskie, podlaskie, warmińsko-mazurskie, świętokrzyskie). Przedsiębiorstwa te charakteryzują się względnie wysoką dynamiką przyrostu, co jednak związane jest z wysokim udziałem sezonowości ich działania.

Podmioty gospodarcze prowadzące działalność niezwiązaną z rolnictwem wykazują największe zagęszczenie i udział w województwach zachodnich (zachodniopomorskie, pomorskie, dolnośląskie i lubuskie) oraz w mazowieckim i śląskim. Natomiast najmniejsze nasycenie takimi podmiotami

⁶⁵ por. <https://www.ecologic.eu/sites/files/publication/2018/3513-top-emerging-bio-based-products.pdf>

⁶⁶ Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, PARP, Warszawa, czerwiec 2019

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

odnotowano w województwach wschodnich (podkarpackie, lubelskie, podlaskie)⁶⁷. Największa koncentracja podmiotów pozarolniczych występuje w strefach podmiejskich dużych miast oraz na obszarach atrakcyjnych turystycznie.

Przedsiębiorstwa agroturystyczne znajdują się natomiast na obszarach nadmorskich oraz w województwie: małopolskim, podkarpackim i warmińsko-mazurskim (około 40% wszystkich gospodarstw agroturystycznych w Polsce). Największą koncentracją usług charakteryzują się gminy stref podmiejskich, gdzie lokalizują się głównie podmioty usług budowlanych, transportowych, hurtowni i inne. Natomiast na obszarach słabo rozwiniętych gospodarczo i peryferyjnych rozwój usług ogranicza w dużym stopniu niskie zaludnienie, tj. brak chłonnych rynków zbytu.

W odniesieniu do obszarów wiejskich, największe możliwości rozwoju i absorpcji zatrudnienia mają mikroprzedsiębiorstwa, a także firmy będące formą samozatrudnienia (bez pracowników najemnych). Największe nasycenie firmami (w przeliczeniu na tysiąc mieszkańców) występuje na obszarach wiejskich znajdujących się w pobliżu dużych miast; jest ono także znacznie większe w zachodniej części kraju niż w regionach położonych na wschodzie kraju⁶⁸.

Należy przy tym pamiętać, że rynek pracy dla mieszkańców wsi tworzą przedsiębiorstwa położone na terenie gminy i gmin sąsiednich. Wyjątkiem są miejscowości położone w pobliżu granic administracyjnych, dla których lokalny rynek pracy wykracza poza ustalone granice terytorialne. Dotyczy to również ruchu przygranicznego, który po wejściu Polski do Układu z Schengen stwarza możliwości swobodnego przemieszczania się i zatrudnienia na terytorium sąsiednich państw Unii Europejskiej.⁶⁹

O liczbie firm funkcjonujących na wsi decyduje wiele odmiennych czynników niż ma to miejsce w aglomeracji miejskiej lub jej pobliżu (Kłodziński 2014). Takimi czynnikami jest zapewne ruch turystyczny, lokalne bogactwa naturalne, kapitał społeczny, przychylny stosunek władz do rozwoju prywatnego sektora pozarolniczego, umiejętne wykorzystanie renty położenia itd. Tym niemniej sektor gospodarki pozarolniczej jest na ogół przestrzennie silnie skorelowany ze stopniem dezagraryzacji struktur społeczno-gospodarczych.

Upowszechnienie się internetu w działalności gospodarczej (i handlowej) oraz wymianie wiedzy wśród rolników

Współcześnie zapewnienie usług społecznych, a także możliwości rozwoju indywidualnego w różnych sferach życia związana jest z dostępem do technologii informacyjno-komunikacyjnych, a zwłaszcza do internetu. Rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych, w tym taniej infrastruktury połączeń internetowych, a także duże zainteresowanie społeczne nowymi technologiami, szczególnie wśród osób młodych, daje szansę na rozpowszechnienie nowych form działalności biznesowej, waloryzacji

⁶⁷ Szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym w Polsce, Agrotec & IGiPZ PAN 2012.

⁶⁸ Opracowanie koncepcji systemowego wsparcia przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach projektu pn. Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich - diagnoza, kierunki, rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich, IGiPZ PAN, FDPA, Warszawa 2014.

⁶⁹ Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej rolnictwa.... op cit. str. 24 oraz: Chmieliński, P. (2013). Ludność wiejska na rynku pracy: zarobkowanie, bezrobocie, przedsiębiorczość i praca za granicą w latach 2005-2011. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - Państwowy Instytut Badawczy.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

wiejskiego kapitału, a także zwiększenia aktywności zawodowej, np. poprzez nowe formy świadczenia pracy, takiej jak: praca zdalna oparta na technologiach informacyjnych i telekomunikacyjnych⁷⁰.

Internet, media społecznościowe oraz zdalna wymiana poglądów z innymi rolnikami uważane są przez młodych rolników w krajach UE i w Polsce są najczęściej stosowanym i przez to najważniejszym źródłem transferu wiedzy dla młodych rolników, zwłaszcza w zakresie wykorzystania nowych technologii i wyników badań w produkcji rolniczej (Zondag et al., 2015b). Należy przy tym podkreślić, że młodzi rolnicy są bardziej otwarci na współpracę, nowe rozwiązania, innowacje i związane z nimi ryzyko. w procesie uzupełnienia wiedzy, zarówno szkolnej jak i praktycznej, inaczej też pozyskują informacje (np. za pomocą mediów społecznościowych). Także poprawa tempa przepływu informacji dot. potrzeb rolników do nauki przyczynić się może do polepszenia tempa wdrażania innowacyjnych rozwiązań do praktyki⁷¹.

Możliwość dostępu do internetu o szybkości min. 30 Mb/s ma około 39% budynków w miejscowościach powyżej 5 tys. mieszkańców.

Duże miasta ciągle wyprzedzają wsie, jeśli chodzi o wykorzystywanie internetu do codziennych zadań, ale w porównaniu z 2015 r. największy wzrost jeśli chodzi o dostępność sieci dla gospodarstw domowych odnotowano na obszarach wiejskich o 12,6 p. proc. oraz na terenach o średnim stopniu zurbanizowania o 12,2 p. proc. (wg GUS).⁷²

Różnice w tym względzie między Polską Zachodnią a Wschodnią nie są drastyczne. W 2019 r. gospodarstwa domowe w Polsce zachodniej częściej niż w pozostałych obszarach posiadały dostęp do Internetu w domu (87,4 proc.). Odsetek gospodarstw z dostępem do Internetu we wschodniej części kraju kształtował się na poziomie o 2,3 p. proc. niższym.

W 2019 r. ponad trzy czwarte gospodarstw domowych w Polsce miało w domu dostęp do Internetu szerokopasmowego. Odsetek tych gospodarstw był wyższy o 4 p. proc. niż przed rokiem.

W 2019 r. najczęściej korzystano z szerokopasmowych łączy stacjonarnych, bo dostęp do nich posiadało 62,3% gospodarstw domowych. Coraz częściej wybieranym połączeniem są szerokopasmowe łącza mobilne, które w 2019 r. stosowane były przez ponad 54% gospodarstw domowych (wzrost w skali roku o 9,7 p. proc.).

Internet stacjonarny w Polsce pokrywa tylko 79% wszystkich gospodarstw domowych. Jeszcze bardziej uderza statystyka stałej sieci kablowej w przypadku wsi. Internet stacjonarny w terenach wiejskich trafia do ledwie ponad 50 proc. domów. I tu kluczowa informacja dla osób, którym wydaje się, że to całkiem niezły rezultat. Internet stacjonarny jest w Polsce ciągle towarem luksusowym – choćby w porównaniu do mieszkańców innych państw Europy w tym republik nadbałtyckich czy innych państw centralnej części kontynentu. W skali Wspólnoty internet przeciętnie dociera do 97% osób. Wynik zawiązują kraje, w których dostępność wg raportu unijnego to 99%.

⁷⁰ Owczarek D. (red.) (2018). Nowe formy pracy w Polsce, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

⁷¹ Jeżyńska, B. (2016). Funkcje doradztwa rolniczego w europejskim partnerstwie innowacyjnym na rzecz wydajnego i zrównoważonego rolnictwa EPI-AGRI.

⁷² GUS: [lepszy z dostępem do sieci na wsiach i w Polsce Wschodniej - TELKO.in/GUS](https://gus.gov.pl/lepszy-dostep-do-sieci-na-wsiach-i-w-polsce-wschodniej)

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Podobnie jest w przypadku dostępności do internetu na wsi. Przeciętny wynik w przypadku stacjonarnego połączenia w Unii to 87%. Trudno to porównywać do odsetka na poziomie 50%, jaki ma Polska, mimo zachodzących, dynamicznych zmian w tym względzie⁷³.

Wyniki te są jednak niwelowane przez słabsze wyniki w obszarze integracji technologii cyfrowej oraz korzystania z usług internetowych, z którymi to obszarami związanych jest najwięcej wyzwań. W szczególności 15% ludności Polski nie korzysta jeszcze z internetu.

Rozwój ośrodków miejskich i powiązań z obszarami wiejskimi

Rozproszona sieć osadnicza Polski stwarza szansę wzmocnienia powiązań w obrębie obszarów wiejskich oraz między miastem a wsią. Występuje zjawisko otwierania się miasta na otoczenie – tworzenie się obszarów aglomeracyjnych i metropolitalnych. Odzwierciedla się to w rozwoju poszczególnych przestrzeni społeczno-ekonomicznych, a przede wszystkim w ich zróżnicowaniu. Obszary powiązane funkcjonalnie z miastami charakteryzują się znacznie wyższym stopniem koncentracji kapitału terytorialnego⁷⁴. Zajmują one coraz większą powierzchnię, oddziałując nie tylko na przyległe jednostki osadnicze i tworząc tzw. obszary zurbanizowane, ale w coraz większym stopniu obszary wiejskie, które pozostają dobrze z nimi skomunikowane. Między miastem a otaczającymi go jednostkami istnieją silne powiązania, które stanowią złożony proces kształtowania się nowego typu struktury przestrzennej i funkcjonalnej (Gospodarowicz i in., 2016)⁷⁵. Zmiany demograficzne oraz wzrost zainteresowania wsią, jako miejsce życia postępuje wraz z rozwojem infrastruktury transportowo-komunikacyjnej⁷⁶.

Szczególnie duży wpływ na zmiany przestrzenne ma proces urbanizacji. Występuje zjawisko otwierania się miasta na otoczenie - tworzenie się obszarów aglomeracyjnych i metropolitalnych. Odzwierciedla się to w rozwoju poszczególnych przestrzeni społeczno-ekonomicznych, a przede wszystkim w ich zróżnicowaniu. Obszary te charakteryzują się znacznie wyższym stopniem koncentracji kapitału terytorialnego. Obecnie zadaniem polityki rozwoju obszarów wiejskich jest zapewnienie spójności terytorialnej obszarów wiejskich, a nie dalsze koncentrowanie inwestycji (a więc i miejsc pracy) na terenach najbardziej rozwiniętych.

Potencjalne możliwości dla młodych rolników jakie dają obszary miejskie i wiejskie obejmują np. krótkie łańcuchy żywnościowe, wartość dodaną w rolnictwie ekologicznym, produkty wysokiej jakości,

⁷³ internet-stacjonarny-w-Polsce-to-nadal-luksus

⁷⁴ „Kapitał terytorialny to swoiste korzyści zewnętrzne, wytwarzane i dostępne w wyniku multifunkcjonalnej interakcji użytkowników względnie wyodrębnionego terytorium (Markowski, 2011). Innymi słowy – kapitał terytorialny ma charakter dynamicznego w czasie i przestrzeni „złożonego dobra klubowego”, dostępnego dla użytkowników (klubu) działających (ego) w ramach obszaru funkcjonalnego”. W tym ujęciu – istotą zapewnienia źródeł trwałej przewagi konkurencyjnej dla komercyjnych firm w obszarze funkcjonalnym jest zbudowanie złożonego „interaktywnego zasobu”, będącego wynikiem intensywnych relacji (aktywności) między ludźmi zorganizowanymi w różnych instytucjach (cechującymi się wysoką przedsiębiorczością, innowacyjnością i zaufaniem), którzy wytwarzają szczególną wartość dodaną, pozwalającą na uzyskiwanie wysokiej produktywności sektora wytwórczego” Markowski T., *Kapitał terytorialny jako cel zintegrowanego planowania rozwoju*, Mazowsze Studia Regionalne nr 18/2016 s 112

⁷⁵ Gospodarowicz, M., Kołodziejczyk, D., Lidke, D., Rudnicki, R., Adamiak, C., & Struś, M. (2016). Ocena poziomu spójności terytorialnej pod względem infrastruktury technicznej i społecznej na obszarach wiejskich w kontekście wybranych aglomeracji miejskich Polski. PW nr 41, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

⁷⁶ Ekspertyza wykonana przez Przemysława Śleszyńskiego na zlecenie MRiRW pn. Identyfikacja i ocena wybranych zjawisk demograficznych w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem wsi i relacji miasto-wieś).

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

a także sprzedaż bezpośrednią, w tym punkt sprzedaży w gospodarstwie lub na wsi/małym mieście. Na tych obszarach możliwy jest rozwój nowych modeli biznesowych i organizacji rynku oraz wzrost poziomu przedsiębiorczości, także w rolnictwie.

Wzrost atrakcyjności obszarów wiejskich jako miejsca zamieszkania i aktywności zawodowej

Szansą na przyciąganie osób młodych do rolnictwa oraz przesłanką rozwoju działalności gospodarczej w Polsce jest wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa, w tym rozpowszechnianie się nowych, przyjaznych środowisku i zdrowotności wzorów konsumpcji i stylów życia. Część zauważalnych przemian w społeczeństwie w sferze kulturowej polega na docenianiu wartości postmaterialnych, dbałości o stan środowiska przyrodniczego, racjonalnym wykorzystywaniu zasobów, przywiązywaniu wagi do zdrowia i jakości życia. Towarzyszy temu popularyzacja regionalizacji i zainteresowania lokalnością. Naturalnym miejscem realizacji wymienionych wartości są tereny wiejskie oraz gospodarstwa rolne. W Polsce znacząca część obszarów wiejskich obejmuje tereny cenne przyrodniczo, turystycznie oraz obszary korzystne z punktu widzenia rozwoju produkcji rolnej⁷⁷. Charakteryzują się one rozpowszechnieniem zasobów naturalnych i dóbr przyrodniczych, które stanowią dobra publiczne, ale także w różnym stopniu są podstawą funkcjonowania dla branż czy działalności zakorzenionych w strukturze gospodarczej rynków lokalnych i tradycyjnie związanych z wsią, takich jak produkcja rolna, produkcja leśna, przetwórstwo rolno-spożywcze, produkcja energii ze źródeł odnawialnych, usługi środowiskowe, gastronomia, rękodzielnictwo, rybactwo, turystyka, rekreacja, ochrona zdrowia, przemysły kultury, jak również inne nowoczesnych gałęzi biogospodarki⁷⁸. Trendy ekonomiczne i kulturowe przekładają się na rosnącą atrakcyjność osiedleńczą i inwestycyjną obszarów wiejskich w Polsce dla mieszkańców miast, cudzoziemców, a także zewnętrznych podmiotów gospodarczych. Z kolei szansę na zwiększenie liczebności populacji wiejskiej stanowi przede wszystkim napływ ludności z zewnątrz, tj. mieszkańców miast, migrantów powracających do Polski i cudzoziemców⁷⁹.

⁷⁷ Zegar J.St. (red.) (2017). *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (39), Monografie PW 2015-2019 nr 47, IERiGŻ-PIB, Warszawa; Zieliński M., Sobierajewska J. 2018: *Funkcjonowanie gospodarstw z obszarów o dużych walorach przyrodniczych na tle gospodarstw pozostałych*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 3, 111-126; Dudek M. (2018). *Możliwości i bariery inteligentnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w świetle badań terenowych*, *Economic and Regional Studies*, 11(4), s. 57-68.

⁷⁸ Naldi L., Nilsson P., Westlund H., Wixe S. (2015). *What is smart rural development?*, *Journal of Rural Studies* 40, s. 90-101.

⁷⁹ Hryniewicz J., Witkowski J., Potrykowska A. (2018). *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki gospodarczej i społecznej*, *Rządowa Rada Ludnościowa*, Warszawa, s. 50, 152, 207, 214.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

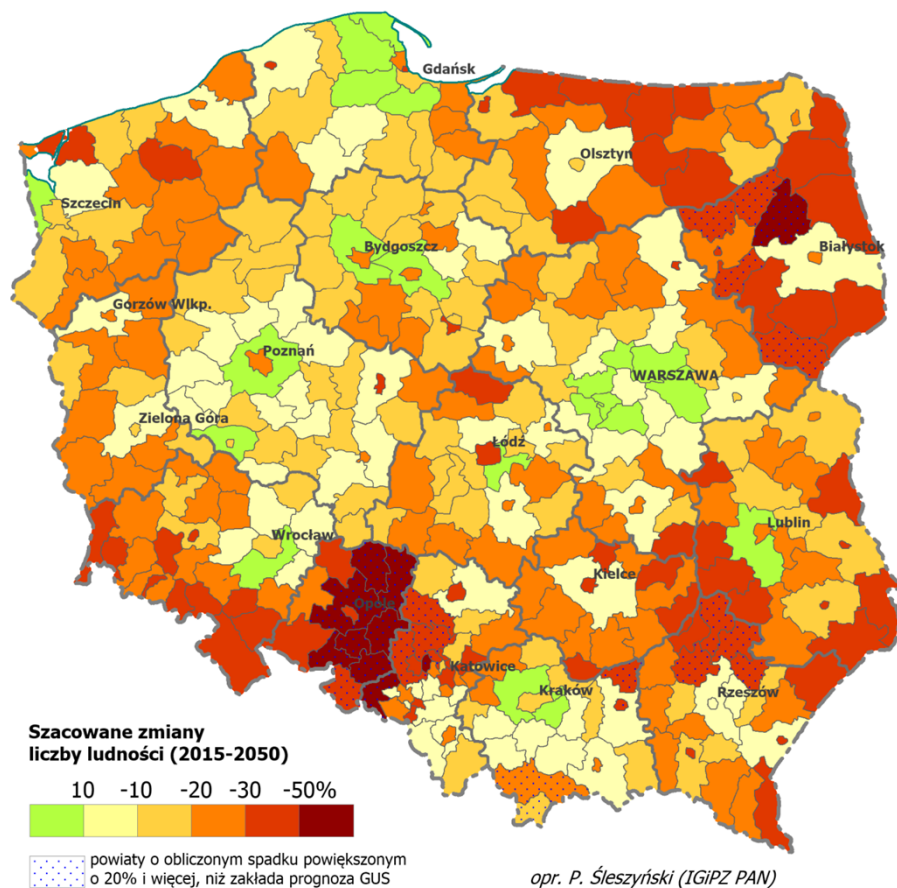
Zagrożenia

Niekorzystne zmiany demograficzne, społeczne i zdrowotne

Do procesów ograniczających możliwości stymulacji wymiany pokoleniowej należy zaliczyć procesy migracyjne, starzenie się społeczeństwa i wynikająca z nich depopulacja wsi, zwłaszcza peryferyjnie położonych względem aglomeracji miejskich.

Na wsi uwidaczniają się procesy starzenia się populacji. Następuje zdynamizowanie tych tendencji, o czym świadczyła wzrastająca mediana wieku. Według danych GUS mediana wieku mieszkańców wsi w 2016 roku kształtowała się na poziomie 38,4 lat i była wyższa o 6% w stosunku do 2010 roku, kiedy to wynosiła 36,2 lat. W przypadku mieszkańców miast mediana wieku w lata 2010-2016 wzrosła z 39,3 do 41,4 lat, tj. o ok. 5%.

Rys 2. Przewidywane zmiany liczby ludności w powiatach w latach 2015-2050 (z uwzględnieniem

nierejestrowanej emigracji zagranicznej)

Źródło: Śleszyński P., 2016, *Delimitacja miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze*, opracowanie wykonane dla Ministerstwa Rozwoju w ramach prac nad *Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, Warszawa, maszynopis.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Do szacunku wykorzystano prognozę demograficzną GUS 2013-2050, dane o emigracji czasowej wg BAEL oraz dane NSP 2002 i 2011.

Z perspektyw wpływu uwarunkowań demograficznych na sytuację ekonomiczną i społeczną na obszarach wiejskich istotne są zwłaszcza zmiany strukturze wieku ogółu ludności wiejskiej. Z danych GUS wynika, że w 2016 roku wśród 15,3 mln mieszkańców obszarów wiejskich 19,7% (23,2% w 2006 r.) ludności wiejskiej nie ukończyło 18 lat, a 17,4% (15,4% w 2006 r.) było w wieku poprodukcyjnym (kobiety 60 lat i więcej oraz mężczyźni 65 lat i więcej). W latach 2006-2016 udział osób w wieku produkcyjnym (kobiety w wieku 18-59 lat i mężczyźni w wieku 18-64 lata) wzrósł nieznacznie (z 61,4 do 62,9%). Z opracowanych przez GUS prognoz demograficznych [GUS, 2014] wynika, że proces starzenia się ludności będzie postępował. Wzrośnie liczba osób w wieku poprodukcyjnym. Będzie ona stanowiła 26,9% w 2050 roku. Skurczy się grupa osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym wyniesie odpowiednio 15,3 i 57,8%, co oznacza mniejszą liczbę osób wchodzących na rynek pracy. Starzenie się społeczeństwa będzie kreowało również nowe miejsca pracy, przykładowo usługi opiekuńcze.

Rozpatrując przyszłe tendencje ludnościowe w kontekście sytuacji demograficznej obszarów wiejskich w Polsce, jako zagrożenie trzeba wskazać wysokie prawdopodobieństwo utrzymania się wpływu czynników niekorzystnie oddziałujących na dzietność i pogarszających stan zdrowia populacji. Do ważnych determinant kształtujących dzietność należy zaliczyć m.in.: zmiany w modelu społecznym rodziny i stylach życia. Z kolei najczęstszymi przyczynami zgonów w Polsce są choroby układu krążenia, nowotwory złośliwe, choroby układu oddechowego, urazy i zatrucia oraz przyczyny niedokładnie określone⁸⁰.

Rosnące dysproporcje w zakresie dostępu do infrastruktury technicznej i społecznej

Malejąca możliwość korzystania na obszarach wiejskich z podstawowej infrastruktury i usług analogicznych do tych, jakie są dostępne dla młodych osób, które mieszkają w miastach, takich jak sieci szerokopasmowe, przedszkola, szkoły, usługi transportowe i pocztowe, służba zdrowia i edukacyjne, stanowią zagrożenie dla obszarów wiejskich w Polsce, zwłaszcza dla miejscowości zlokalizowanych peryferyjnie i słabo zaludnionych. Redukowanie lub obniżanie poziomu usług w skali lokalnej wiązać się będzie ze spadkiem opłacalności ich świadczenia wywołaną niedostatecznym popytem (racjonalizacja środków publicznych). Wyludnianie się wsi i trudna sytuacja ekonomiczna ludności stanowiąc będą w przyszłości istotne przesłanki na rzecz rezygnacji z oferty różnych usług, nie tylko ze strony podmiotów gospodarczych, ale i państwa oraz samorządów.

Zmiany klimatu i uwarunkowań produkcyjnych przy niedostatecznym wykorzystaniu instrumentów zarządzania ryzykiem

Postępujące zmiany organizacyjno-produkcyjne w polskim rolnictwie w kontekście oddziaływań środowiskowych, z czego do najpoważniejszych należy wskazać stosunki wodne oraz problemy zmian

⁸⁰ Stańczak J., Szałtys D., Waligórska M. (2018). *Sytuacja demograficzna Polski do 2017 roku*, w: Hryniewicz J., Witkowski J., Potrykowska A. (2018). *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki gospodarczej i społecznej*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa, s. 37-59.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

w cyklu wegetacyjnym, mogą wpłynąć na strukturę produkcji podstawowych produktów rolniczych. Na wywołane zmianami klimatycznymi zjawiska przyrodnicze (środowiskowe) szczególnie narażone są gospodarstwa o niskim potencjale, czyli małe oraz nowe (zob. Sulewski, Czekaj, 2015). Jest to wyzwanie także dla towarowych i dużych gospodarstw rolnych ze względu na wzrost ryzyka prowadzenia działalności i wzrost kosztów nawadniania, walki ze szkodnikami, koniecznością zwiększenia nakładów pracy. Ma to swoje przełożenie na możliwości dywersyfikacji działalności rolniczej, w tym rozpowszechnienie nowych modeli biznesowych tworzonych na bazie majątku produkcyjnego (rozwój przedsiębiorczości okołorolniczej).

Działalność rolnicza jest narażona na straty będące skutkiem różnych rodzajów ryzyka losowego, głównie związanych z wpływem czynników przyrodniczych na przebieg procesu produkcji, ale też czynników ekonomicznych. W polskim rolnictwie od wielu lat podnosi się problem wyraźnego braku nowych rozwiązań mających na celu ograniczanie skutków ryzyka w sektorze rolnym, na co szczególnie narażeni są młodzi rolnicy, realizujący plany inwestycyjne. Z badań wynika, że rolnicy przede wszystkim odnotowują problemy z ryzykiem wynikającym ze zmian klimatu (w tym zwłaszcza zjawisko suszy) – zainteresowanie instrumentami przeciwdziałania niekorzystnym następstwom tego zjawiska przejawiali kierownicy wszystkich gospodarstw, niezależnie od wielkości. Natomiast skłonność do podejmowania działań mających na celu bardziej kompleksowe zarządzanie ryzykiem przejawiali rolnicy w gospodarstwach większych (zarówno pod względem wielkości fizycznej jak i ekonomicznej) oraz gospodarstwa osób relatywnie młodych i lepiej wykształconych⁸¹.

Wzrost polaryzacji gospodarstw względem ich wielkości, przestrzennego rozmieszczenia oraz powiązań z rynkiem

Sytuacja społeczno-gospodarcza w poszczególnych regionach jest zróżnicowana (Musiał, Wojewodziec, 2015, Chmieliński, 2006). Warunkuje to strategiczne kwestie funkcjonowania rolnictwa i rozwoju wsi w danym regionie np. sprawy użytkowania ziem, możliwości powiązania produkcji rolniczej ukierunkowanej na wytwarzanie żywności z innymi formami działalności gospodarczej w ramach rodzinnego gospodarowania rolnego tj. działalnością przetwórczą, handlową, usługową, wytwarzaniem energii i wypełnieniem ogólnych funkcji dóbr publicznych (Adamowicz, 2015).

⁸¹ Soliwoda, M., Herda-Kopańska, J., Gorzelak, A., & Pawłowska-Tyszko, J. (2016). Instrumenty zarządzania ryzykiem.. op cit. 101-112.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Wykaz źródeł

1. Adamowicz, M. (2015). Miejsce rodzinnych gospodarstw rolnych we Wspólnej Polityce Rolnej UE. W: M. Podstawka (red.), *Ekonomiczne i prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego*. Praca zbiorowa, 122-141.
2. ADE, CCRI, DG AGRI, ÖIR, Evaluation on generational renewal [Ocena wymiany pokoleń], 2019.
3. Aktywność ekonomiczna ludności związanej z rolnictwem. PSR 1996. (1997): GUS, Warszawa.
4. Babuchowska, K., & Marks-Bielska, R. (2017). Uwarunkowania rozwoju biogospodarki z uwzględnieniem energii odnawialnej. *Roczniki (Annals)*, 2016(1230-2017-336).
5. Bański J., (2014). Perspektywy rozwoju polskiej wsi – wybrane zagadnienia, *Więś i Rolnictwo* Nr 4/165.
6. Bański J., P Chmieliński, K Czapiewski, M Mazur, M Szymańska, J Wilkin (2015). *Przedsiębiorczość na wsi – współczesne wyzwania i koncepcje rozwoju*. Publikacja pokonferencyjna, Forum Debaty Publicznej, FDPA, MRiRW, Warszawa.
7. Bański, J. (2015). Rola instytucji otoczenia biznesu w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej. *Więś i Rolnictwo*, 167(2), 139-149.
8. Biczkowski, M. (2018). Instrumenty wspólnej polityki rolnej jako czynnik wspierający rozwój obszarów wiejskich. Studium na przykładzie regionu kujawsko-pomorskiego. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
9. CAP Context Indicators 2019 https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/cap-context-indicators-table_2019_en.pdf,
10. Chechelski P. (2017). Ocena rozwoju innowacyjności sektora rolno-spożywczego w Polsce, w: Grochowska R. (red.) *Potencjalne scenariusze rozwoju innowacyjności w sektorze rolno-spożywczym po 2020 roku*, Mono-grafie Programu Wieloletniego 2015-2019 nr 57, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
11. Chlebicka A., Fałkowski J., Wołek T., 2009, Powstawanie grup producentów rolnych a zmienność cen, *Zagadnienia ekonomiki rolnej* nr 2.
12. Chmielewska, B., Zegar, J.St. (2018). Procesy konwergencji i dywergencji wsi i reszty społeczeństwa w zakresie dochodów. [w:] J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 201.8 Raport o stanie wsi* (s. 111–134).
13. Chmieliński, P. (2006). Regionalne zróżnicowanie w rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce a efektywność wykorzystania środków wsparcia *Wspólnej Polityki Rolnej*. Dział Wydawnictw IERiGŻ-PIB.
14. Chmieliński, P. (2013). Ludność wiejska na rynku pracy: zarobkowanie, bezrobocie, przedsiębiorczość i praca za granicą w latach 2005-2011. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-Państwowy Instytut Badawczy.
15. Chmieliński, P., & Karwat-Woźniak, B. (2015). Changes in population and labour force in family farming in Poland. *Studies in Agricultural Economics*, 117(1316-2016-102846), 140.
16. Chmieliński, P., Dudek, M., Karwat-Woźniak, B., & Wrzochalska, A. (2017). Zintegrowany rozwój lokalny w kontekście zmian w relacjach wiejsko-miejskich. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-Państwowy Instytut Badawczy.
17. Chmieliński, P., Faccilongo, N., Fiore, M., & La Sala, P. (2018). Design and implementation of the Local Development Strategy: a case study of Polish and Italian Local Action Groups in 2007-2013. *Studies in Agricultural Economics*, 120.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

18. Czubak, W., Jedrzejak, P. (2011). Wykorzystanie dopłat bezpośrednich w gospodarstwach rolnych. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 2(13).
19. Dąbrowski, J., & Matuszak, E. (2018). Kierunki poprawy potencjału doradztwa we wspieraniu innowacyjności w rolnictwie. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* Nr 2/2018, 57.
20. IERiGZ-PIB. 2021. *Aktualna sytuacja sektora rolno-spożywczego i obszarów wiejskich w Polsce przygotowana dla potrzeb opracowania Planu Strategicznego Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027. Materiał sporządzony na podstawie wspólnych wskaźników kontekstu*, Warszawa.
21. Dubownik, A., Szyda, B., & Rudnicki, R. (2018). Możliwości kształtowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego w oparciu o środki z Unii Europejskiej. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, (32), 109-123.
22. Dudek M. (2018). Możliwości i bariery inteligentnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w świetle badań terenowych, *Economic and Regional Studies*, 11(4).
23. Dudek M., Karwat-Woźniak B., Wrzochalska A. (2016). Wybrane determinanty polaryzacji społecznej oraz stabilności ekonomicznej na obszarach wiejskich i w rolnictwie., Monografie Programu Wieloletniego 2015-2019 nr 33, IERiGŻ-PIB, Warszawa
24. Dudek M., Wrzochalska A. (2019). Between competitiveness and sustainability? Achievements and dilemmas of regional policy in the context of economic development of rural regions: the case of Poland, *European Journal of Sustainable Development* no 8, vol. 2.
25. Dybowski, G., Pawlak, K., Poczta-Wajda, A., Nosecka, B., & Jaworski, R. (2017). Czynniki polityki rozwojowej w gospodarce żywnościowej wybranych krajów z uwzględnieniem gospodarki opartej na wiedzy. Monografie PW vol. 53, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
26. ECORYS, LEI-Wageningen UR, Aequator Groen & Ruimte dla Komisji: „Young farmers’ needs” [Potrzeby młodych rolników], wrzesień 2015 r/
27. Ekspertyza w zakresie trudno dostępnych bądź nieoferowanych na rynku, a poszukiwanych usług (doradczych, szkoleniowych, finansowych i innych) dla mikro, małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP) z obszarów wiejskich, mających na celu podnoszenie ich konkurencyjności, rentowności i potencjału oraz wiedzy i kompetencji przedsiębiorców MRiRW, 2015, file:///C:/Users/480/Downloads/Ekspertyza_uslugi%20rozwojowe%20dla%20przedsiębiorców.pdf
28. European Commission, European Investment Bank, Survey on financial needs and access to finance of EU agricultural enterprises, Brussels 2019.
29. Fałkowski J., Chlebicka A., Łopaciuk-Goncaryk B., (2017). Social relationships and governing collaborative actions in rural areas: Some evidence from agricultural producer groups in Poland, *Journal of Rural Studies* vol. 49.
30. Figiel S. (red.), Chechelski P., Grochowska R., Kuberska D., Kufel J., Oliński M., Wasilewski A. 2015. Wybrane aspekty innowacyjności w sektorze rolno-spożywczym. Monografie PW 2015-19, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
31. Górlach, K., & Starosta, P. (2018). Rodzinne gospodarstwa rolne w społecznościach wiejskich: zmiany organizacji życia społecznego wsi w świecie nowoczesnym i ponowoczesnym. *Roczniki Nauk Społecznych*, 46(4), 17-42.
32. Gorzelak G., Smętkowski M. (2019). Rozwój regionalny, polityka regionalna, FOR, Warszawa, s. 24-29.
33. Gospodarowicz, M., Kołodziejczyk, D., Lidke, D., Rudnicki, R., Adamiak, C., & Struś, M. (2016). Ocena poziomu spójności terytorialnej pod względem infrastruktury technicznej

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

i społecznej na obszarach wiejskich w kontekście wybranych aglomeracji miejskich Polski. PW nr 41, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

34. Hryniewicz J., Witkowski J., Potrykowska A. (2018). Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki gospodarczej i społecznej, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
35. Jeżyńska, B. (2016). Funkcje doradztwa rolniczego w europejskim partnerstwie innowacyjnym na rzecz wydajnego i zrównoważonego rolnictwa EPI–AGRI.
36. Karwat-Woźniak, B. (2015). Zasoby pracy w polskim rolnictwie indywidualnym i ich wykorzystanie. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 102(1).
37. Karwat-Woźniak B. (2017). Zmiany w rolniczym zatrudnieniu oraz uwarunkowania tego procesu, [w:] Zintegrowany rozwój lokalny w kontekście zmian w relacjach wiejsko-miejskich, Seria Monografie Programu Wieloletniego 2015-2019, nr. 55, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s.55-85.
38. Karwat-Woźniak B., Buks B. (2020). Skala i warunki dzierżaw międzysąsiedzkich zadanie w: Wsparcie analityczne Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w zakresie przygotowania Planu strategicznego dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2021-2027 oraz kształtowania rozwoju polskiego sektora rolno-żywnościowego
39. Karwat-Woźniak, B. (2019). Wpływ wybranych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na umacnianie i spowalnianie procesów rozwojowych w polskim rolnictwie. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, nr 57 (1/2019), DOI: 10.15584/nsawg.2019.1.21
40. Kata, R. (2018). Dynamika i struktura zadłużenia kredytowego gospodarstw rolniczych w Polsce. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 20(5), 74-80.
41. Komisja Europejska. *Wskaźnik kontekstowy WPR C.23 Struktura wiekowa osób prowadzących gospodarstwo rolne*. Na podstawie danych Eurostatu [[ef m farmang](#)].
42. Koutsou, S., Partalidou, M., & Ragkos, A. (2014). Young farmers' social capital in Greece: Trust levels and collective actions. *Journal of Rural Studies*, 34, 204-211.
43. Kowalczyk St. (red.), Kwasek M., Krzyżanowski J.T., (2019). Analiza SWOT Cel 3: Poprawa pozycji rolników w łańcuchu wartości (wersja ostateczna) (ekspertyza dla MRiRW), IERiGŻ-PIB, Warszawa.
44. Kwasek, M., (2018). z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym (47) Zrównoważone systemy żywnościowe Monografie PW nr 83, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
45. Leszczyńska, A. (2017). Modele biznesu oparte na innowacjach ekologicznych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio H Oeconomia*, 51(1), 39-50.
46. Markowska-Przybyła U., Potocki J. (2017). Przestrzenny wymiar zróżnicowania kapitału społecznego w Polsce w świetle badań eksperymentalnych, *Studia Regionalne i Lokalne* 4(70), s. 63-83.
47. Markowski T., Kapitał terytorialny jako cel zintegrowanego planowania rozwoju, *Mazowsze Studia Regionalne* nr 18/2016
48. Męcina J. (2015). Niewykorzystane zasoby pracy w Polsce. Nowa polityka na rynku pracy, Oficyna Wydawnicza ASPRA JR, Warszawa.
49. Młynarczyk M. (2019). Przyczyny bierności zawodowej, <https://digitalandmore.pl/przyczyny-biernosci-zawodowej-polakow/>
50. Musiał, W.; Wojewodziec, T. (2015). Zróżnicowanie regionalne rolnictwa rodzinnego i sytuacja produkcyjnoekonomiczna rodzinnych gospodarstw rolnych funkcjonujących w różnej strukturze agrarnej Podstawka M.(red) Ekonomiczne i prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa, 2015, 26-45.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

51. Naldi L., Nilsson P., Westlund H., Wixe S. (2015). What is smart rural development?, *Journal of Rural Studies* 40, s. 90-101.
52. Owczarek D. (red.) (2018). Nowe formy pracy w Polsce, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
53. Parlament Europejski, „Possible Effect on EU Land Markets of New CAP Direct Payments” [Możliwy wpływ nowych płatności bezpośrednich w ramach WPR na rynki gruntów w UE], 2013 r.
54. Parzonko, A. J. (2018). Doradztwo rolnicze w kontekście nowej ekonomii instytucjonalnej ze szczególnym uwzględnieniem teorii dóbr publicznych. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 105(2).
55. Psyk-Piotrowska, E., Zajda, K., Kretek-Kamińska, A., & Walczak-Duraj, D. (2013). Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania.
56. Radziukiewicz M. (2020). Diagnoza przyczyn bierności zawodowej Polaków, *Studia Ekonomiczne i regionalne*, 13(1), s. 15-32, <https://doi.org/10.2478/ers-2020-0002>.
57. Raport końcowy z realizacji ekspertyzy Rola i zadania kluczowych partnerów systemu wiedzy i innowacji w rolnictwie (AKIS), IRWiR PAN, IUNG, UP Poznań na zlec. MRiRW, Warszawa 2020. S. 23.
58. Sadura P., Murawska K., Włodarczyk Z. (2017). Wieś w Polsce 2017: diagnoza i prognoza, FWW, Warszawa.
59. Schaffers, H., Cordoba, M. G., Hongisto, P., Kallai, T., Merz, C., & Van Rensburg, J. (2007, June). Exploring business models for open innovation in rural living labs. In 2007 IEEE International Technology Management Conference (ICE) (pp. 1-8). IEEE.
60. Sikorska, A., & Wasilewski, A. (2018). Prawa własności dóbr oraz ich implikacje dla transferu ziemi rolnej. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 105(2), 14-24.
61. Stanny, M., Rosner, A., & Komorowski, Ł. (2018). Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III. Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika, IRWiR PAN, FEFRWP, Warszawa.
62. Sulewski, P., & Czekaj, S. (2015). Zmiany klimatyczne oraz instytucjonalne a przewidywane wyniki ekonomiczne gospodarstw. *Zagadnienia ekonomiki rolnej*, (1 (342)), 74-100.
63. Sulewski, P., Majewski, E., & Wąs, A. (2017). Miejsce i rola rolnictwa w produkcji energii odnawialnej w Polsce i UE. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 350, 50-74.
64. Szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym w Polsce, Agrotec & IGiPZ PAN 2012.
65. SZWRWRiR 2030, (2019, projekt), Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030,
66. Wiatrak, A. P. (2018). Istota i uwarunkowania usług brokerskich we wdrażaniu innowacji w agrobiznesie. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 20(4), 200-204.
67. Wieloński, A. (2006). Przemysł nowej gospodarki. *Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society*, 6, 21-26.
68. Wiest K. (2016). Women and Migration in Rural Europe, Labour Markets, Representation and Policies, [za: National Rural Policy Review of Poland, OECD]
69. Woś A. (2004). W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa, Warszawa, IERiGŻ.
70. Wrzaszcz, W. (2013). Zrównoważenie indywidualnych gospodarstw w Polsce objętych FADN. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 1, 73–90.

Załącznik nr 2. Analiza SWOT Cel 7. Przyciąganie i wspieranie młodych rolników i innych nowych rolników oraz ułatwianie rozwoju zrównoważonej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

71. Zagata L., Hrabák J., Lošťák M., Bavorová M., Czech University of Life Sciences Prague; Rättinger T., Technology Centre of the Czech Academy of Science; Sutherland L.A., McKee A., The James Hutton Institute, 2017, Research for AGRI Committee–Young farmers-policy implementation after the 2013 CAP reform, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels.
72. Zegar J.St. (red.) (2017). z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym (39), Monografie PW 2015-2019 nr 47, IERiGŻ-PIB, Warszawa; Zieliński M., Sobierajewska J. 2018: Funkcjonowanie gospodarstw z obszarów o dużych walorach przyrodniczych na tle gospodarstw pozostałych, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 3, 111-126.
73. Zegar, J.St. (2009). Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku. Warszawa: IERiGŻ-PIB. Zegar, J.St. (2018). Kwestia agrarna w Polsce. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
74. Zondag, M. J., Koppert, S., de Lauwere, C., Sloot, P., & Pauer, A. (2015a). Needs of young farmers. Report i of the Pilot project: Exchange programmes for young farmers. European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development.
75. Zondag, M. J., Koppert, S., de Lauwere, C., Sloot, P., & Pauer, A. (2015b). Young farmers' needs in Poland. Annex I.21 to the Pilot project: Exchange programmes for young farmers Client: European Commission, European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development. 25 September 2015.